

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“POSTPANDEMİYA DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANDA KOMMERSİYA
BANKLARININ İNKİŞAFININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ
İSTİQAMƏTLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Mehtiyeva Nərmin Əbülfəz

BAKİ – 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu
_____ **imza**
“ ___ ” _____ **2022-ci il**

“POSTPANDEMİYA DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANDA KOMMERSİYA
BANKLARININ İNKİŞAFININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ
İSTİQAMƏTLƏRİ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403-Maliyyə

İxtisaslaşma: Bank işi

Qrup: 606

Magistrant:
Mehtiyeva Nərmin Əbülfəz qızı
_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.ü.f.d. Hüseynova Alidə Teymur
qızı
_____ **imza**

Proqram rəhbəri:
i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil
oğlu
_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi
oğlu
_____ **imza**

Elm andı

Mən, Mehtiyeva Nərmin Əbülfəz qızı and içirəm ki, “Postpandemiya dövründə Azərbaycanda kommersion banklarının inkişafının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“POSTPANDEMIYA DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANDA KOMMERSİYA BANKLARININ İNKİŞAFININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Hal-hazırda, pandemiya səbəbindən bankların inflyasiya gəlirlərinin azalması, dövlət qiymətli kağızlarının və digər maliyyə alətlərinin gəlirliliyinin azalması və Mərkəzi Bankın kommersiya banklarından kredit təşkilatlarına tələblərinin sərtləşdirilməsi fonunda funksiyalarının yerinə yetirilməsi, bütün imkanlarından və ehtiyatlarından maksimum istifadə edilməsi tələb olunur.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın məqsədi pandemiya dövründə Azərbaycanda kommersiya banklarının fəaliyyətini təhlil etmək və postpandemiya dövrü üçün kommersiya banklarının inkişafının təkmilləşdirilməsi yollarını araşdırmaqdır.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Dissertasiya işində analiz, sintez, eksperiment, sistemləşdirmə, müqayisəli və statistik təhlil, induksiya və deduksiya metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın aparılması üçün informasiya bazasını banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu, Dövlət Statistika Komitəsinin və Mərkəzi Bankın statistik məlumatları, habelə mövzu ilə əlaqəli elmi ədəbiyyatlar, jurnal məqalələri, dərsliklər və internet resursları təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın Azərbaycanın bank sektoru ilə əlaqəli hissələrinin yazılması zamanı yerli araşdırmaların azlığı və mövcud materialların plagiat olması ilə bağlı çətinliklər yaranmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Kommersiya banklarının passiv və aktiv əməliyyatlar arasında əlaqələr təhlil edilmiş, Azərbaycanda kommersiya bankların aktiv əməliyyatların mövcud vəziyyəti öyrənilmişdir;

- Pandemiya şəraitində Azərbaycanın kommersiya banklarına dəymiş zərərin təhlili və qiymətləndirilməsi aparılmış;

- Postpandemiya dövründə Azərbaycanda kommersiya banklarının inkişafının əsas istiqamətləri təhlil olunmuşdur;

Dissertasiyada əksini tapan nəticələr və tövsiyələr kommersiya banklarının məhsul və xidmətlərini əhatə edən fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsi üçün praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Kommersiya banklarının inkişafı üzrə global təcrübəni əks etdirən tədqiqat işinin nəticələri və bir sıra müddəaları maliyyə xidmətləri sektorunda pandemiya, eyni zamanda digər iqtisadi təsirlərə qarşı tədbirlərin hazırlanmasında tətbiq edilə, “Bank işi” kursunun tədrisi prosesində istifadə oluna bilər.

Açar sözlər: kommersiya bankları, postpandemiya, Azərbaycan, inkişaf

"DIRECTIONS FOR IMPROVING THE DEVELOPMENT OF COMMERCIAL BANKS IN AZERBAIJAN IN THE POSTPANDEMIC ERA"

SUMMARY

The actuality of the subject: Currently, due to the pandemic, banks need to reduce their inflationary income, reduce the profitability of government securities and other financial instruments, and tighten the Central Bank's requirements for credit institutions.

Purpose and tasks of the research: The purpose of the study is to analyze the activities of commercial banks in Azerbaijan during the pandemic and to explore ways to improve the development of commercial banks in the post-pandemic period.

Used research methods: Different research methods were used in the dissertation, including analysis, synthesis, experiment, systematization, comparative and statistical analysis, induction and deduction methods.

The information base of the research: The information base for the research consists of the Law of the Republic of Azerbaijan on Banks, statistical data of the State Statistics Committee and the Central Bank, as well as relevant scientific literature, magazine articles, textbooks and Internet resources.

Restrictions of research: During the writing of the parts of the study related to the banking sector of Azerbaijan, there were difficulties due to the lack of local research and plagiarism of the available materials.

The novelty and practical results of investigation:

- The relationship between passive and active operations of commercial banks was analyzed, the current state of active operations of commercial banks in Azerbaijan was studied;
- Analysis and assessment of damage caused to commercial banks in Azerbaijan during the pandemic;
- The main directions of development of commercial banks in Azerbaijan during the post-pandemic period were analyzed;

The results and recommendations reflected in the dissertation are of practical importance for improving the activities of commercial banks covering products and services.

Scientific-practical significance of results: The results of a study reflecting the global experience in the development of commercial banks and a number of provisions can be applied in the development of measures against the pandemic in the financial services sector, as well as other economic impacts.

Keywords: commercial banks, postpandemic, Azerbaijan, development

İXTİSARLAR

AMB	Azərbaycan Mərkəzi Bankı
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
ABB	Azərbaycan Beynəlxalq Bankı
ATB	Azərbaycan Türk Bankı
DSK	Dövlət Statistika Komitəsi

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. KOMMERSİYA BANKLARININ İNKİŞAFININ NƏZƏRİ - METODOLOJİ ƏSASLARI.....	12
1.1. Kommersiya banklarının inkişafının nəzəri baxışı.....	12
1.2. Kommersiya banklarının inkişafının metodoloji əsasları.....	23
II FƏSİL. POSTPANDEMİYA DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANDA KOMMERSİYA BANKLARININ FƏALİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	31
2.1. Pandemiya şəraitində Azərbaycanda kommersiya banklarına dəymiş zərərin təhlili.....	31
2.2. Koronavirusun kommersiya banklarına vurduğu zərərin qiymətləndirilməsi.....	40
2.3. Postpandemiya dövründə Azərbaycanda kommersiya banklarının fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi.....	46
III FƏSİL. POSPANDEMİYA DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANDA KOMMERSİYA BANKLARININ İNKİŞAFININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	53
3.1. Postpandemiya dövründə Azərbaycanda kommersiya banklarının inkişafının əsas istiqamətləri.....	53
3.2. Postpandemiya dövründə Azərbaycanda kommersiya banklarının inkişafının təkmilləşdirilməsi tədbirləri.....	60
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	71
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	74
Cədvəllərin siyahısı.....	77
Sxemlərin siyahısı.....	77
Şekillərin siyahısı.....	77

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Azərbaycanda bank sistemində baş verən dəyişikliklərin müxtəlifliyi və mürəkkəbliyi, təşkilatda, xidmət formalarında və bank idarəçiliyində çoxlu yeniliklərin ortaya çıxması, inkişaf etdirilmə ehtiyacı ilə müəyyən edilir. Maliyyə bazarının qüsurlu institusional infrastrukturunu və hazırda ölkəmizdə ixtisaslaşmış təşkilatların (investisiya, ipoteka və digər banklar) fəaliyyət göstərməsi üçün şəraitin olmaması səbəbindən geniş əməliyyatları həyata keçirən kommersiya banklarıdır. Bu banklar ölkənin ayrı-ayrı sektorların inkişafı məsələsini həll edir. Kommersiya bankların inkişafı, qaynaqların tənzimlənməsi, kapital qoyuluşunun yeni formalarına yiyələnmək və bazarda uyğun davranış prinsipləri hazırlamaq üçün əsas proqramlar hazırlamasını tələb edir. Kommersiya bankları fəaliyyətlərini şaxələndirməklə nəinki maliyyə bazarının ehtiyaclarına fəal cavab verməyə, həm də əməliyyatlarının risk və gəlirliliyinin optimal nisbətini tapmağa, rəqabət qabiliyyətini və etibarlılığını artırmağa çalışırlar.

Daxili iqtisadiyyatın inkişaf etmiş bazar münasibətlərinə keçməsi şəraitində kommersiya bankının fəaliyyət göstərməsinin məqsədi, ən böyük qazanc əldə etmək istəyidir. Hal-hazırda, pandemiya səbəbindən bankların inflyasiya gəlirlərinin azalması, dövlət qiymətli kağızlarının və digər maliyyə alətlərinin gəlirliliyinin azalması və Mərkəzi Bankın kommersiya banklarından kredit təşkilatlarına tələblərinin sərtləşdirilməsi fonunda funksiyalarının yerinə yetirilməsi, bütün imkanlarından və ehtiyatlarından maksimum istifadə edilməsi tələb olunur.

Həm ölkə daxilində, həm də beynəlxalq miqyasda artan rəqabət banklardan əməliyyatlarını dəyişdirməsini tələb edir. Ənənəvi bank əməliyyatları daha mürəkkəb hala gəlir və yeni xüsusiyyətlər əldə edir. Eyni zamanda, praktikada analoqu olmayan tamamilə yeni, orijinal maliyyə xidmətləri növləri ortaya çıxır. Eyni zamanda, bank fəaliyyəti ilə əlaqədar risklərdə əhəmiyyətli bir artım var və hər hansı bir kommersiya bankı üçün bunları gözləmək və minimum səviyyəyə endirmək ən aktual məsələ halına gəlmişdir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Bir çox Qərb iqtisadçılarının əsərlərində kommersiya banklarının rəqabət mühitinin yaxşılaşdırılması, yaşamaq və uzunmüddətli perspektivdə rifah üçün maksimum fəaliyyətlərini şaxələndirmə imkanları və nəticələrinin problemləri kimi məsələlərə toxunulur. J.F.Sinky, J.Matouk, A.Rappoport, P.Rose, D.J.Campbell, D.Kinna, F.Barett kimi tanınmış müəlliflərin əsərlərini buna misal gətirmək olar. Bank məhsul və xidmətlərinin yaradılmasının nəzəri məsələlərinin araşdırılmasında yerli nəzəriyyəçilərin də əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Belə ki, Abbasov Ə., Həmişəyeva Ş., Məmmədov Z., Rzayev R. özlərinin “Bank işi ilə elektron bankçılıq” adlı kitablarında vurğulamışlar ki, kredit təminat və etimad kimi çox ciddi faktorlara söykənən əməliyyatdır. Məhz kredit əməliyyatı vasitəsilə pul vəsaitlərinin bazara çıxması, eləcə də hər hansısa bir əmtəənin ən faydalı şəkildə realizə olunmasına şərait yaradır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi pandemiya dövründə Azərbaycanda kommersiya banklarının fəaliyyətini təhlil etmək və postpandemiya dövrü üçün kommersiya banklarının inkişafının təkmilləşdirilməsi yollarını araşdırmaqdır. Bu məqsədlərə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

- Kommersiya banklarının inkişafını nəzəri-metodoloji baxımdan araşdırmalı;
- Postpandemiya dövründə Azərbaycanda kommersiya banklarının fəaliyyətini təhlil etmək;
- Pandemiya şəraitində Azərbaycanın kommersiya banklarına dəymiş zərərin araşdırılmalı və qiymətləndirilməli;
- Pandemiya zamanı Azərbaycanda kommersiya banklarının inkişafının təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərini tədqiq etməli və bu istiqamətdə təkliflər verməli.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektı Azərbaycan Respublikasının kommersiya bankları, predmeti isə pandemiya zamanı kommersiya banklarının fəaliyyətinin təhlilidir.

Tədqiqat metodları: Dissertasiya işində müxtəlif tədqiqat metodlarından, o cümlədən analiz, sintez, eksperiment, sistemləşdirmə, müqayisəli və statistik təhlil,

induksiya və deduksiya metodlarından istifadə edilmişdir. İnduksiyanın əsasını müşahidə və eksperiment nəticəsində əldə edilən nəticələr təşkil edir. İnduktiv metod deduktiv metodla tamamlanmış, müqayisələr aparılmış və ümumi nəticələr çıxarılmışdır. Deduktiv metod keçmiş ədəbiyyatların axtarılması, analiz və təhlili, həmin nəzəriyyələrdən məntiqi nəticələrin çıxarılması ilə xarakterizə olunmuşdur.

Tədqiqatın ikinci fəslində postpandemiya dövründə Azərbaycanda kommertiya banklarının fəaliyyətinin üzrə güclü və zəif tərəfləri, imkanları və təhdidləri öyrənmək üçün SWOT analizi aparılmışdır.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın aparılması üçün informasiya bazasını banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu, Dövlət Statistika Komitəsinin və Mərkəzi Bankın statistik məlumatları, habelə mövzu ilə əlaqəli elmi ədəbiyyatlar, jurnal məqalələri, dərsliklər və internet resursları təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın Azərbaycanın bank sektoru ilə əlaqəli hissələrinin yazılması zamanı yerli araşdırmaların azlığı və mövcud materialların plagiat olması ilə bağlı çətinliklər yaranmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın mövzusuna uyğun olaraq aparılan araşdırmalar nəticəsində kommertiya banklarının fəaliyyəti ilə əlaqəli aşağıdakı yeniliklər əldə edilmişdir.

-Kommertiya banklarının passiv və aktiv əməliyyatlar arasında əlaqələr təhlil edilmiş, Azərbaycanda kommertiya bankların aktiv əməliyyatların mövcud vəziyyəti

öyrənilmişdir;

-Pandemiya şəraitində Azərbaycanın kommertiya banklarına dəymiş zərərin təhlili və qiymətləndirilməsi aparılmış;

-Postpandemiya dövründə Azərbaycanda kommertiya banklarının inkişafının əsas istiqamətləri təhlil olunmuşdur;

-Postpandemiya dövrü üçün Azərbaycanda kommertiya banklarının inkişafının təkmilləşdirilməsinə dair tədbirlər hazırlanmış və müvafiq təkliflər verilmişdir;

-Kommertiya banklarının nəzəri metodoloji əsaslarının araşdırılması nəticəsində onların funksiya və fəaliyyət prinsipləri öyrənilmişdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiqi sahələri: Dissertasiyada əksini tapan nəticələr və tövsiyələr kommersiya banklarının məhsul və xidmətlərini əhatə edən fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsi üçün praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti onunla izah oluna bilər ki, əldə olunmuş nəticələr bank sektorunun mövcud inkişaf problemlərinə aydınlıq gətirilməsi, iqtisadi böhran dövrlərində kommersiya banklarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə bağlı çatışmazlıqları aradan qaldırılması, qlobal maliyyə xidmətləri bazarının rəqəmsallaşdırılması və tədqiq olunan problemin gələcək elmi əsaslandırılması üçün mühüm rol oynaya bilər.

Kommersiya banklarının inkişafı üzrə qlobal təcrübəni əks etdirən tədqiqat işinin nəticələri və bir sıra müddəaları maliyyə xidmətləri sektorunda pandemiya, eyni zamanda digər iqtisadi təsirlərə qarşı tədbirlərin hazırlanmasında tətbiq edilə, “Bank işi” kursunun tədrisi prosesində istifadə oluna bilər.

I FƏSİL. KOMMERSİYA BANKLARININ İNKİŞAFININ NƏZƏRİ - METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Kommersiya banklarının inkişafının nəzəri baxışı

Kommersiya banklarının fəaliyyəti daim dəyişən makroiqtisadi şəraitdə həyata keçirilir, bunun nəticəsində kredit təşkilatlarının özlərinin dəyəri və funksiyaları dəyişdirilir. Hazırkı iqtisadi-maliyyə böhranı şəraitində kommersiya bankları ölkə iqtisadiyyatının sabitləşdirilməsində və makroiqtisadi göstəricilərin müvafiq səviyyədə saxlanılmasının təmin edilməsində əsas rol oynamalı, iqtisadi transformasiyanın hərəkətverici mexanizminə çevrilməlidir. Bu hallar və bankların pul münasibətlərində yeri və bu maliyyə institutlarının mahiyyətinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı çoxsaylı müxtəlif fikirlərin mövcudluğu müasir kommersiya banklarının fəaliyyətinin makromühiti ilə bağlı daha ətraflı öyrənilməsinə və bankların əhəmiyyətinin yenidən nəzərdən keçirilməsini zəruri edir (E.Ф.Жукова, Н.Д.Эриашвили 2011, 687 с).

Bir çox xarici və yerli alimlərin elmi işlərinə böyük diqqət yetirilir. Kommersiya bankının mahiyyəti B.Buxvald, C.Dolan, S.Mişkin, P.Rouz, C.Sinki və başqaları kimi tanınmış qərb iqtisadçılarının əsərlərində təhlil edilir. Ukrayna və Rusiya alimlərinin bu məsələ ilə bağlı çoxlu sayda nəşrləri var ki, onların arasında O.Vasyurenko, O.Dzyublyuk, P.Yeşenko, L.Krasavin, O.Lavruşin, V.Mişsenko, A.Morozu və başqalarını qeyd edə bilərik. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, banklar öz inkişaflarında daha çox yerinə yetirdikləri funksiya və əməliyyatlar baxımından öyrənilir, makroiqtisadi mühitdə bankın rolu baxımından müəyyən edilməsinə kifayət qədər diqqət yetirilmir.

Nəzəri tədqiqatların tədqiqi və təhlili “bank” anlayışının ümumi qəbul edilmiş şərhinin hazırda mövcud olmadığını deməyə əsas verir. Hələ iyirminci əsrin əvvəllərində alman alimi Bruno Buxvald bank dedikdə pul, kredit və digər əməliyyatlarla məşğul olan müəssisəni nəzərdə tuturdu.

Amerikalı alim P.Rouz bankı sadəcə olaraq geniş xidmətlər təklif edən maliyyə institutu kimi xarakterizə edirdi. Daha dəqiq desək, bank “Maliyyə kredit lüğəti”ndə müəyyən edilmişdir ki, ona əsasən bank pul və əmanət toplayan, kredit verən, nağd hesablaşmaları, tədavülə pul emissiyasını, qiymətli kağızlarla əməliyyatları və s. həyata keçirən xüsusi qurumdur. Bank Ensiklopediyasında analogi şəkildə bank təsvir edilmişdir, lakin tərif qızıl və xarici valyuta ilə əməliyyatlarla tamamlanır (Е.Ф.Жукова, Н.Д.Эриашвили 2011, 687 с).

Dolan hesab edir ki, kommersiya bankları xüsusilə hesabların bağlanmasıdan tutmuş tələb və kreditləşdirmə və kreditləşdirməyə qədər geniş spektrli maliyyə xidmətləri göstərir. Ukraynalı alim O.Vasyurenkonun fikrincə, ən ümumi tərifdə bank, hesablaşma, vasitəçilik, kredit və digər maliyyə əməliyyatlarının həyata keçirilməsi yolu ilə resursların toplanması və bu resursların idarə edilməsində ixtisaslaşan maliyyə institutudur.

Gördüyümüz kimi, bank burada müəlliflərin fikrincə, yalnız müəyyən əməliyyatlar toplusunu həyata keçirən, bank işi olan müəssisə və ya maliyyə institutu kimi qəbul edilir. Bu cür təriflər kifayət qədər tam deyil, ona görə də digər alimlər bu terminin daha geniş şərhini verirlər, əsas diqqəti banklara onların əsas funksiyası-vasitəçilik baxımından yönəldirlər. Məsələn, M.İ.Savluk bankı pul bazarının əsas əməliyyatlarının məcmusunu yerinə yetirən maliyyə vasitəçisi hesab edir: vəsaitlərin səfərbər edilməsi, onların kreditləşdirilməsi, təsərrüfat subyektləri arasında hesablaşmalar. “Məlumatın iqtisadi lüğəti”ndə göstərilir ki, bank maliyyə vasitəçiliyini həyata keçirən, müəssisələrin, təşkilatların, hesablaşmaların sərbəst pul vəsaitlərini cəlb edən və ya toplayan, onların yenidən bölüşdürülməsini, kreditlərin verilməsini həyata keçirən kredit-maliyyə təşkilatıdır.

Araşdırmalarıma və fərqli alimlərin tədqiqatlarında induktiv təhlilə əsaslanaraq aşağıdakı subyektiv nəticəyə gəlmək olar:

Müasir bank sistemi öz müştərilərinə bank işinin əsasını təşkil edən ənənəvi depozit, kredit, hesablaşma, kassa əməliyyatlarından tutmuş, bank strukturlarının istifadə etdiyi pul və maliyyə alətlərinin müxtəlif formalarına - lizinq, faktoring və s. kimi xidmətlər göstərir. Ona görə də pul siyasətinin effektiv həyata keçirilməsi üçün bank sisteminin sabitliyi zəruridir.

Azərbaycanın kommersiya bankları kommersiya ipoteka bazarı üçün ən böyük likvidlik mənbəyidir. Onlar çox ailəli əmlakların, gəlir gətirən əmlakların, mülkiyyətçi tərəfindən tutulan əmlakların və tikinti kreditlərinin sahiblərinə bir çox növ ipoteka verirlər.

Kommersiya bankları cəmiyyətin ödənişlərinin idarə edilməsində oynadıqları rola görə, həmçinin kommersiya banklarından pul siyasəti impulslarını ötürmək üçün istifadə edildiyinə görə geniş şəkildə maliyyə vasitəçiliyi aləminin mərkəzi hesab olunurlar (Г.Г. Коробовой, 2011, 592 с.).

Kommersiya banklarının ödəniş sistemindəki rolu onların valyuta distribyutoru (kağız pul və sikkə) və tələb olunan depozitlərin istehsalçısı və xidmətçisi kimi iki rolundan irəli gəlir. Valyuta və tələb olunan depozitlər cəmiyyətin əsas ödəniş vasitəsi və mübadilə vasitəsidir və pul kütləsinin əsas komponentləridir. Kommersiya bankları mərkəzi bankı milyonlarla pul istifadəçisi ilə əlaqələndirir. Bu əlaqə kommersiya banklarının pul siyasətindəki roluna görə mərkəzi yer tutduğunu əks etdirir. Mərkəzi bank bu fəaliyyəti dəstəkləmək üçün mövcud olan pula nəzarət etməklə iqtisadi fəaliyyəti sabitləşdirməyə çalışır. Beləliklə, məsələn, inflyasiya təhdid edərsə, Federal Ehtiyat pulun artımını cilovlayacaq və faiz dərəcələrini artıracaq. Pul kütləsinin artımının məhdudlaşdırılması kommersiya banklarının bank kreditlərinin əlçatanlığını azaldır, bununla da onların verdiyi kreditlərin həcmi azaldır və kredit faizlərini artırır. Kommersiya bankları pul siyasətini bu şəkildə ötürür və sabitləşdirici rolunu yerinə yetirirlər (Юрий Николаевич Юденков, Роман Викторович Пашков, 2019, 267 с.).

Kommersiya banklarının digər depozitar institutları ilə çoxlu ümumi cəhətləri olsa da, ödəniş sistemində yuxarıda qeyd olunan rolu, aktivlərinin

müxtəlifliyi və mülkiyyət strukturu ilə seçilir. Əmanət institutları (çox vaxt qənaətcil təşkilatlar adlanır) və kredit ittifaqları kimi digər depozitarların əhəmiyyəti olaraq daha dar ixtisaslaşdırılmış aktiv portfəlləri var – müvafiq olaraq, yaşayış ipoteka və istehlak krediti onların aktivlərinin əsas hissəsini təşkil edir, baxmayaraq ki, bu fərqlər indi demək olar ki, əhəmiyyətsizdir.

Kommersiya bankları, adlarından da göründüyü kimi, bir vaxtlar həm də ixtisaslaşmış kreditorlar idilər, lakin onlar elə inkişaf etmişlər ki, onların ən böyüyü, dövriyyə kapitalı, ticarət və biznes, yaşayış və kommersiya üçün müddətli maliyyələşdirmə də daxil olmaqla, çoxlu gəlir gətirən aktivlərə malikdir. Bunlar ipoteka, istehlak kreditləri, avtomobil kreditləri, suverenlərə (hökumətlərə) verilən kreditlər, korporativ satınalmalar üçün strukturlaşdırılmış maliyyələşdirmə və daha çox ekzotik kredit alətləridir. Bundan əlavə, kommersiya bankları ehtiyat satışları vasitəsilə risklərin dəyişdirilməsi funksiyalarını yerinə yetirirlər.

Avropanın ən böyük banklarından bir neçəsi kooperativlərdir, kredit ittifaqları kimi faktiki olaraq üzv banklardır, lakin nəhəng ölçülərə malikdirlər (məsələn, Fransada Credit Agricole və Hollandiyada RABO-Bank). Ümumi aktivlər baxımından hər iki bank ABŞ-ın ən yaxşı 10 bankı arasında yer almaqdadır (О.И. Лаврушин, 2011, КноРус, 768 с).

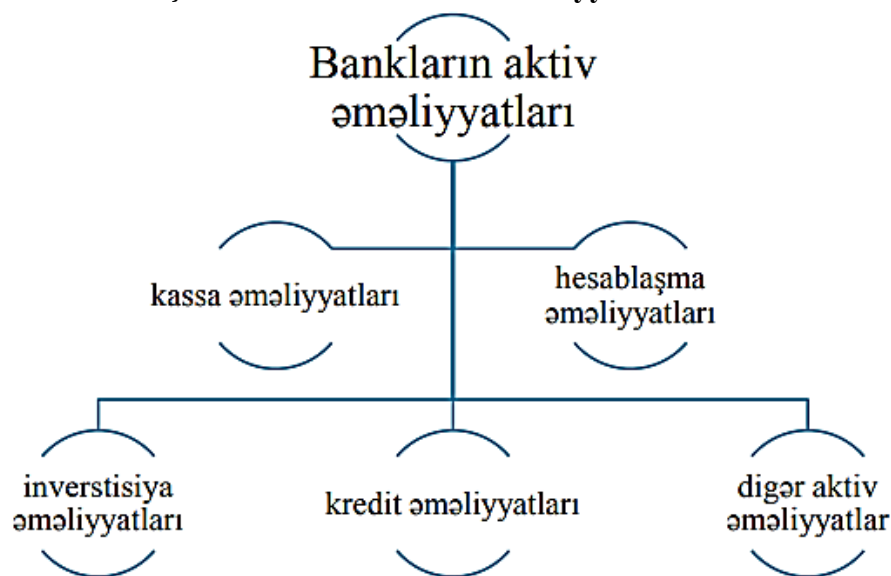
Azərbaycanın isə Beynəlxalq Bankı Azərbaycanda nağd pul ehtiyatlarının həcminə görə birinci sırada olan bankdır. Bankın audit hesabatına əsasən, nağd pul ehtiyatları 1,81 milyard manat təşkil edib.

Azərbaycanın ən gənc, lakin ən böyük banklarından biri olan PAŞA Bank daima maliyyə və texnoloji yeniliklərdən xəbərdardır. PAŞA Bank bazar tendensiyalarını qabaqlamaq üçün səylə çalışır və mümkün olan ən yaxşı xidməti göstərmək üçün beynəlxalq təcrübə və ən müasir texnologiyanı mənimsəyir.

Kommersiya bankları iqtisadi münasibətlərin digər subyektləri kimi onun kommersiya və biznes fəaliyyətini təmin etmək üçün müəyyən məbləğdə pul vəsaitinə, yəni resurslara malik olmalıdırlar. Müasir iqtisadi inkişaf şəraitində ehtiyatların formalaşması problemi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki bazar iqtisadiyyatı modelinə keçid, bank işində dövlət inhisarının aradan qaldırılması,

ikipilləli bank sisteminin qurulması bank resurslarının xarakterində mühüm dəyişikliklərə məruz qalır. Bunun səbəbi, birincisi, ümummilli fondun bank resurslarını xeyli daraltması və onun fəaliyyət dairəsinin bank sisteminin birinci həlqəsi olan Mərkəzi Bankda cəmləşməsidir. İkincisi, müxtəlif mülkiyyət formalarına malik olan şirkət və təşkilatların formalaşması pul münasibətləri sisteminə üzvi şəkildə daxil olan, pulun saxlanma yerini və üsulunu müstəqil şəkildə müəyyən edən, kredit resursları bazarının yaradılması ilə müvəqqəti sərbəst vəsaitlərin yeni sahiblərinin meydana çıxması deməkdir. Bundan əlavə, bankların aktiv əməliyyatlarının obyektinə müəyyən edilən fəaliyyət dairəsi onların istifadəsində olan resursların məcmusundan, xüsusən də borc götürülmüş resursların miqdarından asılıdır. Bu vəziyyət resurs cəlb etmək üçün banklar arasında rəqabəti kəskinləşdirir (Abdullayev Pərviz, 2018: 245 s.).

Şəkil 1: Bankların aktiv əməliyyatları



Mənbə: Abdullayev Pərviz, 2018, 245 s.

Kredit bazarı ilə eyni vaxtda qiymətli kağızlar bazarı fəaliyyətə başlayır, burada banklar öz dövlət və korporativ qiymətli kağızlarının satıcıları və ya alıcıları olurlar. Sığorta, maliyyə və digər kredit təşkilatlarının mövcudluğu kredit resursları bazarında rəqabəti gücləndirəcək və banklarda müvəqqəti boş pul vəsaitlərinin yığılmasını daha da gücləndirəcək.

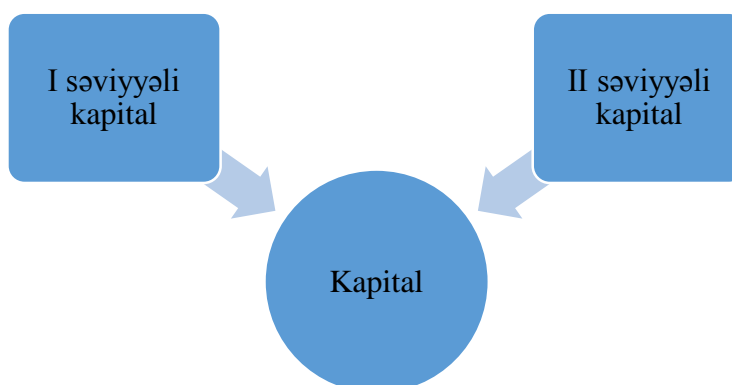
Kommersiya banklarının resursları və ya bank resursları onun sərəncamında olan və aktiv əməliyyatların həyata keçirilməsi üçün istifadə edilən öz və borc vəsaitlərinin məcmusunu ifadə edir. Maarifləndirmə yolu ilə bütün kommersiya banklarının resursları kapital və borclara bölünür (Юрий Николаевич Юденков, Роман Викторович Пашков, 2019: 267 с).

Kommersiya banklarının resurslarının əsas mənbəyi ümumi bank resurslarının təxminən 70-80%-ni təşkil edən borc vəsaitləridir. Bankların öz vəsaitlərinin payı 22-30% arasındadır ki, bu da qlobal bank təcrübəsinin mövcud strukturuna geniş şəkildə uyğundur. Öz vəsaitlərinin bir hissəsi kimi bankın əsas hissəsi müxtəlif fondlar üçün hesablanır. Öz vəsaitinin ikinci hissəsi bu il qazanandır.

Ayrı-ayrı kommersiya banklarının bank resurslarının strukturu fərdi xüsusiyyətlərinə görə çox müxtəlifdir. Bankın öz vəsaiti dedikdə, bankın maliyyə sabitliyini, ticarət-iqtisadi fəaliyyətini, habelə cari və əvvəlki illərdə əldə etdiyi mənfəəti təmin etmək üçün yaratdığı müxtəlif fondlar başa düşülməlidir.

Bankın kapital bazasının strukturu tərkibində heterojendir və keyfiyyət bir sıra amillərdən, xüsusən də öz mənfəətinin aktivlərinin keyfiyyətindən, bankın kapital bazasının davamlılığını təmin etmək siyasətindən asılı olaraq il ərzində dəyişir (sxem 1).

Sxem 1: Kapitalın strukturu



Mənbə: Məhərrəm Hüseynov, 2017, 345 s.

Kommersiya banklarının kapital fondları mühüm rol oynayır:

- Bank üçün, cari həm aktiv, həm də passiv əməliyyatların həcmi və xarakteri bilavasitə kapitalın miqdarı ilə əlaqəli olduğundan, nəticənin formalaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərir;

- Bankın kreditorları, eləcə də müştəriləri üçün onların investisiyalarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və xidmətin dayanıqlığının təmin edilməsi ilə bağlı

olan kassa və hesablaşma xidmətləri üzrə;

- Bütöv iqtisadiyyatın, xüsusən də bank sisteminin və nağdsız ödənişlərin sabitliyində maraqlı olan dövlət qurumları, o cümlədən Mərkəzi Bank üçün, belə ki, bu sabitliyə yalnız kommersiya banklarının yerləşdirdiyi vəsaitlər öz kəmiyyət və keyfiyyət parametrləri baxımından adekvat bazar konyukturasına malik olmadıqda nail olmaq olar. Belə ki, bankın rəhbərliyi təkrarlanan problem qarşısında öz

vəsaitlərini artırır. Bank kapitalının iki yolla artırılması mümkündür:

- Daxili mənbələrdən kapitalın artırılması;

- Xarici mənbələrdən kapitalın artırılması.

Birinci üsul, adi səhmlərin sahiblərinə dividendlərin ödənilməsini azaltmaqla (və ya daimi mənfəət artımında nisbi azalma) mahiyyəti mənfəətin saxlanma payını artırmaqdan ibarət olan konkret dividend siyasətini həyata keçirməkdir.

İkinci üsul, ilk növbədə, səhmlərə mübadilə hüququ ilə səhm qiymətli kağızlarının əlavə emissiyasından ibarətdir. Bu üsulla həmçinin əsas vəsaitlərin satışı, ilk növbədə daşınmaz əmlakın geri icarəsi daxildir. Bu cür əməliyyatlar inflyasiyanın və iqtisadi artımın bankın balansında əks olunduğu ilkin dəyəri ilə müqayisədə cari dəyər artımını xeyli qabaqladığı dövrlərdə ən cəlbedicidir.

Bankın kapitalının hesablanması üçün müxtəlif metodologiyalardan istifadə edilə bilər. Əksər inkişaf etmiş ölkələrdə Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankında Bank Nəzarəti üzrə Bazəl Komitəsinin təklif etdiyi metodologiyadan istifadə edilir.

Müəyyən xüsusiyyətlərə uyğunlaşdırılmış bu metodologiyaya əsasən, öz vəsaitlərinin mənbələrində, əsas kapitalın hesablanmasında aşağıdakılar daxildir:

- Adi və imtiyazlı səhmlərin (dividendlər ödənilməsi mümkün olmayan məcmudan başqa) buraxılması və yerləşdirilməsi nəticəsində yaranmış səhmdar cəmiyyəti kimi təşkil edilmiş kredit təşkilatının nizamnamə kapitalı;

- Öz səhmlərinin nominal dəyərindən yuxarı qiymətə səhm mükafatı;

- Hüquqi və fiziki şəxslərdən banka qəbul edilmiş əmlak, bağışlanmış əmlak;

- Bankın auditor təşkilatı tərəfindən təsdiq edilmiş əvvəlki illərin və cari ilin mənfəətindən, habelə cari maliyyə ilinin bölüşdürülməmiş mənfəətindən formalaşan vəsaitləri; (Ə.H.Ələkbərov, M.Ə.Vəliyev, 2018: 342 s).

- Bank tərəfindən törəmə şirkətlərin səhmlərinə qoyulan investisiyaların dəyərsizləşməsi üçün nəzərdə tutulmuş ehtiyatlar.

Bankın səhmdarlardan aldığı qeyri-maddi aktivlərin kapital mənbələrinin, öz səhmlərinin cari hesabat ilinin örtülməmiş itkilərinin miqdarını azaltmaq.

Ehtiyat kapitalı (fond) xalis mənfəətdən (vergidən sonra) nizamnamə kapitalının ödənilmiş məbləğinin 15 faizindən az olmayan məbləğdə yaradılır və bankın fəaliyyətində gözlənilməz itkilərin ödənilməsi və onun fəaliyyətinin dayanıqlığının təmin edilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Bankın sərəncamında qalan xalis mənfəətin bölüşdürülməsi nəticəsində formalaşan vəsaitlərin ikinci qrupu (xüsusi təyinatlı vəsaitlər), həmçinin xalis mənfəətin müəyyən məqsədlər üçün istifadəsini əks etdirir.

“Əlavə kapital”ın birləşmiş adı olan üçüncü fondlar qrupu aşağıdakılardan ibarətdir:

- birinci sahibin səhmlərinin nominal dəyərdən yuxarı qiymətə satışından əldə edilən gəlirlər – “böyük yaş”. Bu vəsaitlər bankın ilkin kapitalını və onun sabit hissəsini artırır; (Ə.H.Ələkbərov, M.Ə.Vəliyev, 2018, 342 s).

- əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsi nəticəsində formalaşan kapital gəlirləri. Bu fondun mövcudluğu və miqyası ölkədəki inflyasiyanın təzahürüdür və buna görə də onun fəaliyyətinin keyfiyyət xarakteristikası kimi çıxış etmir. Bu fondan öz iqtisadi mahiyyəti və istifadə xarakteri baxımından əsas vəsaitlərin (əsas vəsaitlərin) dəyərsizləşməsi üçün ehtiyat kimi baxıla bilər;

- Alınan hədiyyə edilmiş əmlakın dəyəri. Fondun həcmi bankın maddi aktivlərinin artım mənbəyini göstərir və istifadə qaydaları (mümkün itkiləri ödəmək üçün) onu ehtiyat fondları qrupuna apara bilər.

Dördüncü qrup fondlar müəyyən bank əməliyyatlarının risklərini ödəmək və beləliklə, yığılmış ehtiyatlar hesabına itkiləri mənimsəməklə bankların sabitliyinə nail olmaq üçün yaradılmışdır.

Bunlara daxildir: kreditlər, qiymətli kağızlar və digər aktivlər üzrə zərərlər üçün ehtiyatlar. Bu ehtiyatların dəyəri, bir tərəfdən, bank aktivlərinin keyfiyyət strukturunu, digər tərəfdən, bankın təhlükəsizlik marjasını, xüsusən də xalis mənfəətdən yaradılmış ehtiyat fondlarına əsaslanır (Ирина Александровна Янкина, Лилия Жигаева, Любовь Абрамовских, Наталья Осколкова, Ю.И.Черкасова 2021, 292 с.).

İkinci, üçüncü və dördüncü qrupların vəsaitləri təyinatına uyğun olaraq çox çevikdir, çünki onlar cari xərclərə və ya bankın öz vəsaitlərinin inkişafı ilə bağlı kapital qoyuluşu üçün istifadə olunur, bankın əmlakının azalması səbəbindən bu vəsaitlərdən istifadə olunur. Ona görə də belə vəsaitlərin və ya onların ekvivalentinin vəsaitləri bankda qalıb başqa məqsədlər üçün istifadə edilə bilməz, yəni bankın

kapitalı kimi çıxış edə bilməz. Beləliklə, bankçılıq nəzəriyyəsi bankın öz kapitalı və

kapitalı anlayışını fərqləndirir. “Öz vəsaitləri” anlayışına ən çox yayılmış olana bankın fəaliyyəti zamanı formalaşan bütün öhdəliklər daxildir: bankın nizamnaməsi, ehtiyat və digər vəsaitləri, bankın bütün ehtiyatları, əvvəlki və cari ilin bölüşdürülməmiş mənfəəti.

Bankın öz kapitalı – hesablama ilə müəyyən edilən dəyər. Buraya iqtisadi mənada bankın kapitalı kimi xidmət edə bilən öz vəsaitlərinin maddələri daxildir. Bankın öz vəsaitinin əsas elementləri, yəni qanunvericiliyə uyğun olaraq yaradılmış əsas vəsaitlər və bankın fəaliyyətini təmin etmək üçün daxili mənbələr hesabına yaradılmış ehtiyatlar aşağıdakı prinsiplərə cavab verdikdə bankın kapitalına daxil edilir:

- Sabitlik;

- Kreditorların hüquqlarına tabelik;
- Sabit gəlir haqlarının olmaması.

Bankın öz kapitalı dedikdə, onun iqtisadi sabitliyini, mənimsənilməsini və mümkün itkilərini təmin etmək məqsədi daşıyan xüsusi yaradılmış fondlar və ehtiyatlar başa düşülməlidir.

Bankın kapitalına nizamnamə kapitalı, ehtiyat kapitalı, istifadə müddəti olmayan digər fondlar, promotorun mənfəəti, cari və əvvəlki illərin bölüşdürülməmiş mənfəəti, bankın sərəncamında qalan və müxtəlif riskləri ödəmək üçün auditorlar tərəfindən təsdiq edilmiş ehtiyatlar daxildir və bunlar bankın fəaliyyətində bir sıra mühüm funksiyaları yerinə yetirir.

Bank kapitalı tərəfindən yerinə yetirilən üç əsas funksiya var: qoruyucu, əməliyyat və tənzimləyici. Bank aktivlərinin böyük bir hissəsi investörlər tərəfindən maliyyələşdirildiyi üçün çox məhdud miqdarda öz kapitalının əsas funksiyası əmanətçilərin maraqlarını qorumaqdır. Bundan əlavə, bankın kapitalı bankın səhmdarlarının riskini azaldır (<https://www.cbar.az/law-28/regulations-on-calculation-of-bank-capital-and-its-adequacy>).

Kapital qoruyucu “yastıq” rolunu oynayır və böyük gözlənilməz itkilər və ya xərclər zamanı banka öz fəaliyyətini davam etdirməyə imkan verir. Bu xərcləri maliyyələşdirmək üçün səhmdarların kapitalına daxil edilmiş müxtəlif ehtiyat fondları var və itkiləri ödəmək üçün kreditlər üzrə kütləvi ödənişsiz müştərilər üçün kapitalın bir hissəsindən istifadə etmək istəyi ola bilər.

Bank kapitalının əməliyyat funksiyası müdafiə ilə müqayisədə ikinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir. Buraya torpaq, bina, avadanlıq almaq üçün öz vəsaitinin ayrılması, gözlənilməz itkilər üçün maliyyə ehtiyatının yaradılması daxildir. Bu maliyyə mənbəyi bankın ilkin mərhələlərində, təsisçilər bir sıra prioritet xərcləmələrlə məşğul olduqda əvəzolunmazdır. İnkişafın sonrakı mərhələlərində bankın nizamnamə kapitalının rolu uzunmüddətli aktivlərə yatırılan vəsaitlərin, müxtəlif ehtiyatların yaradılmasının vacib hissəsidir (Е.П.Жарковская, 2020: 334с).

Əməliyyatların genişləndirilməsi üçün əsas maliyyə mənbəyi yığılmış mənfəət olsa da, banklar çox vaxt yeni səhm emissiyalarına və ya struktur xarakterli hadisələr - filialların açılması, birləşmələr üçün uzunmüddətli kreditə müraciət edirlər.

Kapitalın tənzimləmə funksiyasının həyata keçirilməsi bankların uğurlu fəaliyyətində xüsusi ictimai maraqla bağlıdır.

Bir qayda olaraq, bankın kapitalı ilə bağlı qaydalara onun aktivlərinin minimum ölçüsünə dair tələblər və başqa bankın aktivlərinin alınması şərtləri daxildir.

Mərkəzi bank tərəfindən müəyyən edilən prudensial standartlar, əsasən bankın öz kapitalının ölçüsünə əsaslanır. Tənzimləmə funksiyasına aid edilən funksiyaların təsnifatı baxımından və kapitaldan kredit və investisiya əməliyyatlarını məhdudlaşdırmaq üçün istifadə etmək olar.

Bəzi mənbələr bank kapitalının əsas məqsədinin riski azaltmaq olduğunu qəbul edərək, aşağıdakı xüsusiyyətləri vurğulayır:

- Kapital itkiləri mənimsəmək və ödəmə qabiliyyətini qorumaq üçün bufer rolunu oynayır;
- Kapital bazarlarına, maliyyə resurslarına çıxışı təmin edir və bankları likvidlik problemlərindən qoruyur;
- Kapitalın artımını maneə törədir və riskləri azaldır.

Bütün bu xüsusiyyətlər kapital riskini azaltmağa kömək edir. Belə bir yanaşma kommersiya bankına daha praktik və idarəetmə məqsədləri üçün uyğundur

Kapitalın kredit itkilərinə qarşı bufer rolu pul vəsaitlərinin hərəkəti kontekstində nəzərə alındıqda aydın görünür. Əgər bank müştəriləri kredit üzrə öhdəliklərini yerinə yetirə bilmirlərsə, faiz və əsas borc ödənişləri üzrə pul vəsaitlərinin hərəkəti dərhal azalır. Çıxış dəyişmir. Bank ödəmə qabiliyyətini saxlayır, daxilolmaların həcmi xaricə daxil olandan artıqdır. Burada kapital bufer rolunu oynayır, çünki induksiya edilmiş xaricə axını azaldır (<https://www.kapitalbank.az/online-cash-credit/cash-loan>).

Bank dividendləri təxirə sala bilər, lakin səhmlər ödəyə bilmir. Bank borcu üzrə faiz ödənişləri, əksinə, məcburidir. Kifayət qədər kapitalla malik banklar itirilmiş pul vəsaitlərinin yeni daxilolmalarını əvəz etmək üçün yeni istiqrazlar və ya səhmlər buraxır və aktivlərlə bağlı problemi həll edənə qədər vaxt alır.

Beləliklə, bankın kapitalı nə qədər yüksək olarsa, bank müflisləşməzdən əvvəl bir o qədər çox aktiv ödənilə bilər və bankın riski bir o qədər az olar.

Adekvat bank kapitalı maliyyə bazarlarına sərbəst çıxışı təmin etməklə əməliyyat problemlərini azaldır. Kapital banka ənənəvi mənbələrdən normal faizlə kreditlər vermək imkanı verir. İri səhmdarların sərmayələri bank əmanətçilərinin ona olan etibarının sabit bir nüfuzunu təmin edir.

Kapital artımı maneə törədir və bankın borcla maliyyələşdirmə yolu ilə ala biləcəyi yeni aktivlərin məhdudlaşdırılması riskini azaldır. Bu funksiya kapitalın dövlət orqanları tərəfindən aktivlərə müəyyən edilmiş norma ilə sıx bağlıdır. Beləliklə, əgər banklar kreditlərin həcmi artırmaq və ya digər aktivləri almaq qərarına gəlsələr, əlavə kapitalın maliyyələşdirilməsi vasitəsilə artımı dəstəkləməlidirlər. Bu, aktivlərin spekulyativ artımının qarşısını alır, çünki banklar həmişə öz imkanları daxilində aktivlərin uğurlu idarə edilməsində qalmalıdırlar.

Bank kapitalının bu funksiyaları göstərir ki, kapital kommersiya bankının fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. O, bankın üzərinə düşən müxtəlif risklərin mənfi təsirini kompensasiya etmək üçün mənbə kimi müstəqilliyini və maliyyə dayanıqlığını təmin edir (<https://www.cbar.az/law-1/the-law-on-banks>).

Bank resurslarının idarə edilməsi beynəlxalq nəzarət orqanları tərəfindən hazırlanmış prudensial normativlər şəklində müəyyən məhdudiyyətlərlə üzləşən və kommersiya banklarının fəaliyyətini tənzimləyən aktlarla müəyyən səviyyədə kapital təmin edən onların formalaşması və yerləşdirilməsinin mürəkkəb prosesidir. Hər hansı digər kommersiya strukturunda olduğu kimi, kommersiya bankı üçün də öz kapitalı onun resurs səfərbərliyinin həcmi müəyyən edən əsas fəaliyyətdir. Başqa sözlə desək, kommersiya banklarının fəaliyyəti daha çox kapitalın həcmi və strukturu ilə müəyyən edilir.

Yerli kommersiya banklarının kapital baxımından resurslarının idarə edilməsi də Bazel prudensial normativlərinə uyğun olaraq Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyən edilmiş formada məhdudiyyətlərlə üzləşir ki, bu da bankların resursların səviyyəsinə birbaşa təsir göstərən yüksək keyfiyyətli saxlama və ehtiyatları həyata keçirmək qabiliyyətinə malikdir.

1.2. Kommersiya banklarının inkişafının metodoloji əsasları

Qeyd etdiyimiz kimi, kommersiya bankı geniş əhali üçün pul vəsaitlərinin depozit və çıxarılması, investisiya üçün kreditlərin verilməsi və digər bu kimi fəaliyyətlərlə bağlı bütün əməliyyatları həyata keçirən bir növ maliyyə institutudur. Bu banklar mənfəət əldə edən qurumlardır və yalnız qazanc əldə etmək üçün fəaliyyət göstərirlər.

Azərbaycanın maliyyə sisteminin mühüm elementini bank sistemi təşkil edir. Bu gün banklar aktiv kapital baxımından və regional əhatə dairəsi baxımından digər maliyyə vasitəçilərindən dəfələrlə böyükdür.

Hazırda bazar prinsiplərinə əsaslanan inkişaf etmiş ikipilləli bank sistemi mövcuddur. Birinci səviyyədə Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı, ikinci səviyyədə kommersiya bankları və digər bank olmayan kredit təşkilatlarıdır.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı 1992-ci ildə yaradılıb, əsas missiyası qiymətləri və maliyyə sabitliyini qorumaqdır. Məqsədlərinə çatmaq üçün Mərkəzi Bank qanunla müəyyən edilmiş bir sıra funksiyaları yerinə yetirir.

Bunlardan ən əsası Azərbaycan Respublikasının milli valyutasını (manat) dövriyyəyə buraxmaqdır. Bu səlahiyyətlər çərçivəsində Mərkəzi Bank tədavüldə olan manat və kağız pul nişanlarını dövriyyədən çıxarır habelə onların tədavülünün təşkili üçün tədbirlər görür (<https://www.cbar.az/page-67/financial-literacy>).

Kommersiya banklarına gəldikdə isə məntiqi metodlardan biri olan deduksiya metodundan istifadə etməklə Azərbaycanda onların iki əsas xüsusiyyətini qeyd etmək olar. Borc vermək və borc götürmək. Bank əmanətləri qəbul edir və faiz (mənfəət) qazanmaq üçün müxtəlif layihələrə pul verir. Bankın əmanətçilərə təklif

etdiyi faiz dərəcəsi borclanma dərəcəsi kimi tanınır, bankın borc verdiyi faiz dərəcəsi isə kredit dərəcəsi kimi tanınır.

Kommersiya banklarının funksiyaları iki əsas bölməyə təsnif edilir.

(a) Əsas funksiyalar. Əmanət qəbul edir: Bank əmanət, cari və müddətli əmanət şəklində əmanətlər qəbul edir. Firmadan və fiziki şəxslərdən yığılan izafi qalıqlar kommersiya əməliyyatlarının müvəqqəti tələblərinə borc verilir.

Kredit və avans verir. Bu bankın digər mühüm funksiyası sahibkarlara və iş adamlarına kredit və avans təklif etmək, faiz toplamaqdır. Bu hər bir bank üçün qazanc əldə etməyin əsas mənbəyidir. Bu prosesdə bank az miqdarda əmanətləri ehtiyat kimi saxlayır və qalan məbləği borcalanlara tələbsiz kreditlər, overdraft, nağd kredit, qısamüddətli kreditlər və digər bu kimi banklara təklif edir (verir).

Kredit pulu: Müştəriyə kredit və ya kredit verildikdə ona likvid nağd pul verilmir. Əvvəlcə müştəriyə bank hesabı açılır və sonra pul hesaba köçürülür. Bu proses banka pul yaratmağa imkan verir.

(b) İkinci dərəcəli funksiyalar. Diskontlaşdırma vekselləri: Gələcəkdə müəyyən bir zamanda alınan mallara qarşı ödəniləcək pul məbləğini təsdiq edən yazılı müqavilədir. Məbləğ, həmçinin kommersiya bankının diskont üsulu ilə qeyd olunan

vaxtdan əvvəl silinə bilər.

Overdraft imkanı: Müştəriyə verilən limitə qədər artıq vəsait çəkmək üçün cari hesabı saxlamaqla verilən avansdır.

Qiymətli kağızların alqı-satqısı: Bank qiymətli kağızların alqı-satqısı imkanını təklif edir.

Kreditin ödənilməsi və toplanması: veksəl, çek və köçürmə veksəl kimi müxtəlif alətlərdən istifadə edir.

Üç fərqli kommersiya bankı var.

Şəxsi bank – Bu, nizamnamə kapitalının əksəriyyətinə özəl şəxslərin və müəssisələrin sahib olduğu kommersiya banklarının bir növüdür. Bütün özəl banklar məhdud məsuliyyətli şirkətlər kimi qeyd olunur.

İctimai bank – Bu, milliləşdirilmiş bank növüdür və hökumət əhəmiyyətli paya malikdir. Məsələn, Bank of Baroda, State Bank of India (SBI), Dena Bank, Corporation Bank və Punjab National Bank.

Xarici bank – Bu banklar xarici ölkələrdə yaradılmış və başqa ölkələrdə filialları var. Məsələn, Hong Kong and Shanghai Banking, American Express Bank, Citibank, Corporation (HSBC), Standard & Chartered Bank və s.

Geniş əhatə dairəsinə, funksiyaların müxtəlifliyinə və potensialının çoxşaxəliliyinə görə, maliyyə institutları arasında bank sistemi açıq-aydın tək cə kəmiyyət cə deyil, həm də keyfiyyət cə ən g örkəmli tərkib hissəsidir. Kommersiya banklarının kəmiyyət baxımından hiss olunan ehtiyacların ödənilməsində, eləcə də inkişafın sürətləndirilməsində oynadığı rol milliləşdirmədən sonrakı illər ərzində ölkəmizdə bank sistemi tərəfindən geniş şəkildə nümayiş etdirilmişdir.

Bank işi inkişaf prosesinə təsir edən əsas sahələrdən biridir. Ayrı-ayrı bankirlərin rolu şübhəsiz ki, mahiyyət cə passivdir, lakin bütövlükdə bank sisteminin rolu həm iqtisadi inkişaf üçün, həm də, aktivliyi üçün vacibdir (<https://abb-bank.az/az/ferdi/elektron-xidmetler>).

Azərbaycanda kommersiya bankları kapitalın formalaşmasında mühüm rol oynayır. Onlar əmanətlər və investisiyalar arasında körpü yaratmaqla vasitəçi kimi çıxış edirlər. İnsanların əmanətlərinin anbarı olaraq banklar, cəmiyyətin kiçik və dağınıq əmanətlərini hərəkətə gətirir. Kredit tədarükçüsü kimi onlar səfərbər edilmiş əmanətləri əsas vəsaitlərin istehsalına yönəldir və bununla da kapitalın formalaşmasını asanlaşdırır. Onlar əmanətçilərə sərfəli investisiya imkanları yaradır və sahibkarlara investisiya üçün vəsaitlərin verilməsini asanlaşdırır. Əsasən banklar fərdin əmanətlərini cəmiyyət üçün kapitalla çevirən qurumlardır.

Bankların indiyədək ölkənin iqtisadi inkişafında, xüsusən də əmanət əmsalının artımında oynadığı rolu aşağı salmaq olmaz. Bu nisbət 50-ci illərdə təxminən 10 faizdən bu gün 23 faizə yüksəlmişdir.

Ölkəmizdə bank krediti iqtisadi inkişaf prosesinin sürətləndirilməsində hər zaman mühüm rol oynamışdır. O, bu cür resursların tədarükdə qıt olduğu bir kontekstdə iqtisadiyyatın investisiya edilə bilən mənbələrinə əlavə edir.

İqtisadiyyatın yüksək prioritet sahələrində istehsal prosesini maliyyələşdirməklə sistemdə məcmu məhsulun həcmi, sonra isə məşğulluq səviyyəsini artırır.

Bank krediti iqtisadiyyatın real resurslarından Azərbaycanın ümumi inkişafı üçün ən məhsuldar kanalda istifadə edir. Belə ki, kommertiya bankında əməliyyatların idarə edilməsinin bir hissəsi kimi maliyyə təhlilinə aşağıdakılar daxil edilir.

- tənzimləyici orqanlar tərəfindən müəyyən edilən kommertiya banklarının standartlarının tətbiqini müəyyən edən göstəricilərin qiymətlərinin müəyyən edilməsi;
- bankın kapitalının (öz vəsaitlərinin) idarə edilməsi prosesinin səmərəliliyi göstəricilərinin müəyyən edilməsi və təhlili;
- bütövlükdə bankın aktiv və passivlərinin idarə edilməsi prosesini və ona qoyulan vəsaitlərin likvidliyi nəzərə alınmaqla onun aktiv əməliyyatlarının müəyyən növlərinin idarə edilməsi prosesini xarakterizə edən göstəricilərin müəyyən edilməsi və təhlili;
- bankın müxtəlif aktiv əməliyyatlarının istər onların planlaşdırılması mərhələsində, istərsə də cari idarəetmədə gəlirliliyinin müəyyən edilməsi ilə bağlı hesablamaların aparılması (James Kolari W., Benton Gup E. 2018: 124 p.).

Azərbaycanın kommertiya banklarında maliyyə təhlili aparılarkən aşağıdakı fikir nəzərə alınmalıdır.

Birincisi, müxtəlif ölkələrdə kommertiya banklarının fəaliyyətinə tənzimləyici orqanlar tərəfindən qoyulan məhdudiyyətləri xarakterizə edən göstəricilərin sayı müxtəlifdir, yəni bu dəyişə bilər.

İkincisi, tənzimləmə standartlarının tətbiqini bütövlükdə və ayrı-ayrı fəaliyyət növləri, bölmələri üzrə xarakterizə edən göstəricilərə əlavə olaraq, kommertiya banklarında maliyyə təhlili, məsələn, aktiv və öhdəliklərin strukturu, kommertiya bankının planlaşdırılmış mənfəəti ilə əlaqəli müxtəlif əlavə daxili göstəriciləri və standartları müəyyən edib təhlil edə bilər. Bankın aktiv və passivlərinin idarə edilməsinin nəticələrini xarakterizə edən göstəricilər müxtəlif xarici və daxili amillərdən asılıdır. Buna görə də, maliyyə təhlili seçiminə nəzarət

edilə bilən təsirli daxili amilləri nəzərə alınmalıdır. Bankdan birbaşa asılı olmayan xarici amillər təhlil zamanı onların mümkün (proqnozlaşdırılan) qiymətləri üzrə istifadə edilməlidir - minimum, maksimum, ən çox ehtimal olunan və s. Bankın fəaliyyətinin təhlilində əsas göstərici hesabat dövrünün mənfəətidir. Mənfəət alınan gəlirlə çəkilən xərclər arasındakı fərq kimi müəyyən edilir, ona görə də onun məbləğinə təsir edən ümumiləşdirici amillər gəlirin məbləği və xərclərin məbləğidir. Bu barədə məlumat bankın hesabatlarında verilir. Bank əməliyyatlarının idarə edilməsinə dair ədəbiyyat bankın mənfəət və zərərlərinin aşağıdakı sxemini təqdim edir:

Kommersiya bankının əsas rolu müəssisələrə və şirkətlərə maliyyə xidmətləri

göstərməkdir. Banklar həm də iqtisadi sabitliyi və ölkə iqtisadiyyatının davamlı artımını təmin edir.

Kommersiya bankı aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

1. Əmanətlərin qəbulu: Əmanətlərin qəbulu kommersiya bankının ən qədim funksiyalarından biridir. Banklar işə başlayanda xalqın adından pul saxlamağa görə komissiya alırdılar. İllər ərzində bank sektorunda baş verən dəyişikliklər və biznesin gəlirliliyi ilə banklar artıq pullarını yanlarında saxlayan əmanətçilərə az miqdarda faiz ödəyir. Bununla belə, əmanətçilər hesablarını saxlamaq üçün inzibati xərclər də çəkirlər. Banklar üç növ əmanət qəbul edir. Birincisi, hesablarına faiz ödənilən kiçik əmanətçilər üçün əmanət depozitidir. Onlar çek yazmaqla pullarını məhdud məbləğə qədər çıxara bilirlər. İkinci növ əmanət, pullarını istənilən vaxt xəbərdarlıq etmədən çıxara bilən bizneslə məşğul olan şəxslərin cari hesabıdır. Banklar adətən cari hesablardakı depozitlər üzrə faiz ödəmirlər. Bunun əvəzinə, hesab sahiblərindən göstərilən xidmətlərə görə nominal haqq alınır. Sonuncu əmanət növü müddətli əmanətdir. Növbəti altı ay və ya daha çox müddətdə ehtiyacı olmayan pulu olan

müştərilər sabit hesabda saxlaya bilirlər. Ödənilmiş faiz dərəcəsi müddətli əmanətin

müddəti ilə artır. Müştərilər yalnız razılaşdırılmış müddətin sonunda banka yazaraq

pulu çıxara bilərlər.

2. Kredit imkanlarının inkişafı

Kreditlərin verilməsi bankların mühüm funksiyasıdır, çünki bu, hər il əldə edilən gəlirin ən yüksək faizini təşkil edir. Banklar əsasən yüksək faizlə nağd əmanətlərin faizindən qısa və orta müddətli kreditlər təklif edirlər. Aktivlərin likvidliyini saxlamaq zərurəti ilə əlaqədar uzunmüddətli maliyyələşdirməni təmin etmirlər. Müştərilərə kredit verməzdən əvvəl banklar borcalanın maliyyə vəziyyətini, biznesin gəlirliliyini, biznesin xarakterini və ölçüsünü, krediti ödəmədən geri qaytarmaq qabiliyyətini nəzərə alır.

3. Kreditin yaradılması

Banklar müştərilərə kredit verərkən krediti borcalana nağd şəkildə vermirlər. Bunun əvəzinə bank borcalanın vəsait cəlb edə biləcəyi bir depozit hesabı yaradır. Bu, borcalana ehtiyaclarına uyğun olaraq çeklə pul çıxarmağa imkan verir. Bank əlavə pul çap etmədən borcalanın hesabında tələb olunan depozit yaratmaqla tədaviüldə olan pulun həcmi artırır (James W.Kolari, Benton E.Gup, 2018,124 p).

4. Agentliyin funksiyaları

Kommersiya bankları öz müştərilərinə çeklərin, dividendlərin, faiz variantlarının və veksellərin yığılmasında və ödənilməsində köməklik göstərməklə onların agenti kimi xidmət edir. Həmçinin, onlar müştəriləri adından sığorta haqlarını, kommunal ödənişləri, icarə haqqını və digər ödənişləri ödəyirlər.

Banklar həmçinin səhmlər, qiymətli kağızlar və istiqrazlarla ticarət edir və bu investisiyaları almaq və ya satmaq istəyən müştərilər üçün məsləhət xidmətləri göstərirlər. Əmlakın idarə edilməsində kommersiya bankları öz müştəriləri adından əmlakın qəyyum və icraçısı kimi çıxış edirlər. Banklar öz müştəriləri adından həyata

keçirilən agentlik funksiyalarına görə nominal haqq alırlar.

5. Digər Funksiyalar

Yuxarıda göstərilən əsas funksiyalardan başqa, banklar bir sıra başqa funksiyaları da yerinə yetirirlər. Xarici valyuta alqı-satqısı ilə idxal və ixrac bizneslərində müştərilərə valyuta təmin edirlər. Bununla belə, banklar valyuta ilə

işləməzdən əvvəl tənzimləyici orqandan, əsasən də mərkəzi bankdan icazə almalıdırlar.

Kommersiya bankı həm də qiymətli daşların və digər qiymətliyələrin mühafizəçisi kimi çıxış edir. Onlar müştərilərə zinət əşyalarını, qiymətli metalları və mühüm sənədləri qoya biləcəkləri şkaflarla təmin edirlər. Belə əşyalar oğurlana və ya zədələnə bilən evdə saxlamaqdansa, bankda saxlandıqda daha təhlükəsizdir.

Şəkil 2: Kommersiya banklarının funksiyaları



Mənbə: <https://report.az/maliyye-xeberleri/azerbaycanda-kommersiya-banklarinin-funksiyalari>

Kommersiya Banklarının təklif etdiyi kredit növlərinə gəldikdə isə bu banklar tərəfindən müştərilərə verilən kreditlərin bir neçə növü var.

Bu kreditlərə aşağıdakılar daxildir:

1. Bank krediti. Bank krediti, bankın müəyyən müddətə müəyyən faiz dərəcəsi ilə borcalana təklif etdiyi pul məbləğidir. Müştəriyə bank krediti verməzdən əvvəl bank borcalanın krediti qaytaracağını yoxlamaq üçün bir neçə vacib sənəd əldə etməlidir. Bu sənədlərə şəxsiyyətin surətləri, gəlir sübutu və korporativ müştərilər üçün yoxlanılmış maliyyə hesabatları daxil ola bilər.

Kredit girov qarşılığında verilir ki, müştəri borcunu yerinə yetirməsə, bank pulu qaytarmaq üçün onları sata bilər. Girov avadanlıq, maşın, daşınmaz əmlak, inventar, mülkiyyət sənədləri və digər əşyalar ola bilər.

2. Pul krediti. Nağd kredit bank və müştəri arasında razılaşmadır və müştəriyə öz

hesab limitindən artıq pul çıxarmağa imkan verir. Nağd kredit bir il müddətinə verilir, lakin xüsusi hallarda hətta üç ilə qədər də uzadıla bilər. Məbləğ borcalanın cari hesabına yerləşdirilir və çek vasitəsilə götürülə bilər. Nağd kredit üzrə hesablanan faizlər pulun məbləğindən və pulun çıxarılma müddətindən asılıdır.

3. Bank Overdraftı. Bank overdraftı, cari hesab sahiblərinə öz hesablarını müəyyən edilmiş limitə qədər çıxarmağa imkan verən maliyyələşdirmə formasıdır. Bu, heç bir yazılı rəsmiləşdirmə tələb etmir və müştərilər təcili ehtiyaclarını ödəmək üçün overdraftdan istifadə edirlər. Faizlər bankın icazə verdiyi overdraftın tam məbləğinə deyil, cari hesabdan artıq çəkilmiş məbləğə hesablanır (Hendrickson, Jill M.,2019, 212p).

4. Endirimli veksellər. Bank veksəl sahibinə dərhal pul verməklə veksələ endirim edir. Bank kredit müddəti üçün faiz dərəcəsini çıxdıqdan sonra pulu sahibinin cari hesabına yatırır. Vekselin müddəti başa çatdıqdan sonra bank ödənişini veksəl sahibinin bankirindən alır.

Kommersiya bankları Azərbaycanın Mərkəzi bankı tərəfindən tənzimlənir. Mərkəzi bank kommersiya banklarının nəzarətçisi kimi çıxış edir və bankların müəyyən edilmiş qaydalar çərçivəsində fəaliyyətini təmin etmək üçün müəyyən qaydalar tətbiq edir. Məsələn, mərkəzi bank kommersiya banklarının onlarla bank ehtiyatlarının saxlanması məcburi edir. Minimum bank ehtiyatları təyin edərək, banklardan müştəri depozitlərinin müəyyən faizini Mərkəzi bank özündə saxlamağı tələb edir. Ehtiyatlar bankları bank qaçırma və müflisləşmə kimi gözlənilməz hadisələrdən qorumağa kömək edir ([https://report.az/maliyye-xeberleri/azerbaycanda-bank kreditleri](https://report.az/maliyye-xeberleri/azerbaycanda-bank-kreditleri)).

II FƏSİL. POSTKORONAVİRUS DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANDA KOMMERSİYA BANKLARININ FƏALİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Pandemiya şəraitində Azərbaycanda kommersiya banklarına dəymiş zərərin təhlili

Kredit müasir dövrün həyatımızın ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Bəzi hallarda hər hansı biznesi qurmaq, şəxsi istehlakı ödəmək üçün mütləq əlavə vəsaitə (pula) ehtiyac olur. Buna görə insanlar kredit təşkilatlarına daha dəqiq desək banklara üz tuturlar. Kredit vəsait çatışmazlığını aradan götürməklə bərabər iqtisadi aktivliyin artırılmasında, işsizliyin aradan qaldırılmasında, sahibkarlığın inkişafında rol oynayır. Adi insanlar kreditlərlə, məişət texnikası, ev, avtomobil və s.kimi tələbatlarını ödəyirlər ([James Kolari W.](#), 2018,124 p.).

Son illərdə dünyada baş verən proseslər bank biznesinin məzmununa əhəmiyyətli təsir göstərir. 2019-cu il dekabrın sonundan etibarən Çinin Wuhan vilayətində ortaya çıxan və bütün dünyanı öz təsiri altına alan Covid-19 pandemiyasının insan sağlamlığı və iqtisadi həyat üzərinə zədələyici təsirlərinin olduğu görülür. Yaranan risk sadəcə iqtisadi və ya maliyyə riski deyil, eyni zamanda insan sağlamlığı üçün də bir riskdir. Pandemiya işsizliyə, inflyasiyanın artmasına səbəb olduğu kimi, büdcə və ödənişlərin tarazlığının pozulmasına, iqtisadiyyatın böyümə sürətinin azalmasına, xarici maliyyə problemlərinin yaranmasına da səbəb olur. Pandemiyanın iqtisadiyyat üçün yaratdığı mənfi təsirləri azalda bilmək üçün ölkələr pul siyasəti, maliyyə siyasəti və digər siyasətlər həyata keçirərək müxtəlif tədbirlər görürlər ([Е. П. Жарковская](#), 2020 г, 334 стр).

AccessBank pandemiyanın mənfi təsirlərindən əziyyət çəkən kommersiya banklarından biridir. 2020-ci ilin yarımillik maliyyə nəticələrinə əsasən, orta, kiçik, mikro biznesin kreditləşdirilməsi üzrə bazar lideri olan AccessBank-ın II rübün sonunda aktivləri 851,2 mln. AZN təşkil edib. Həmin tarixə Bankın xalis kredit portfeli 474,7 mln. ABŞ dolları təşkil edib. Mümkün kredit itkiləri üçün ehtiyatlar istisna olmaqla, Bankın portfeli 535,3 mln AZN təşkil edib. Qeyd edək ki, bu ilin

birinci yarısında kreditlərin 97,4 faizi manatla verilib. 2020-ci ilin ilk altı ayı ərzində AccessBank 158,4 mln. AZN kredit verib. Aylıq kreditlərin 50%-i rayon filiallarının payına düşüb. Bütün mikrokreditlərin 40 faizi kənd təsərrüfatı müəssisələrinə verilib. İyunun sonuna bankın depozit portfeli 558,3 mln.AZN təşkil edib. 2020-ci ilin birinci yarısında bankın xalis faiz gəlirləri 28,1 mln.AZN təşkil edib. Bu, 2019-cu ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 26,5% çoxdur. Fövqəladə gəlirləri nəzərə almasaq, bankın əməliyyat mənfəəti 2019-cu ilin birinci yarısı ilə müqayisədə 9,3 mln. AZN artıb. 2020-ci ilin I yarımilində bankın xalis mənfəəti 1,530 mln.AZN olub. Hazırda bankın məcmu balans kapitalı 94,9 mln.AZN, məcmu kapitalı isə 77,5 mln.AZN təşkil edir ki, bu da minimum məcmu kapital normasından (50 mln. AZN) 55% çoxdur. Bankın ani likvidlik əmsalı iyun ayının sonuna 63,69% təşkil edib ki, bu da normadan (30%) 2,12 dəfə çoxdur.

Bankın fəaliyyəti ən yüksək beynəlxalq standartlara və dünya təcrübəsinə əsaslanır. Bu standartlara və təcrübələrə riayət etmək ölkədə iqtisadi fəallığın azaldığı bir vaxtda banka maliyyə sabitliyini qorumağa imkan verir. Təbii ki, COVID-19 pandemiyasının bankın planlarına təsiri təsirsiz ötürməyib. Dünyadakı qeyri-müəyyənliyi nəzərə alaraq, bank ehtiyatlarını artırdı və bu da öz növbəsində bankın mənfəətinə təsir etdi ([Ольга Михайловна Маркова](#), 2021, 1595 стр.).

Karantin dövrlərində Accessbank rəhbərliyi tərəfindən bir sıra qərarlar da qəbul edilib. Bir tərəfdən müştərilərinə tam xidmətlər spektrini təqdim etmək, digər tərəfdən isə koronavirusun əməkdaşlar üçün yaratdığı təhlükələri minimuma endirmək tədbirləri görülmüşdür. Bu dövrlərdə işçilərinin 50%-i ya evdən işləyir, ya da ödənişli məzuniyyətə çıxarılmışdır.

Karantin tədbirləri fonunda AccessBank həm mövcud kreditlərin restrukturizasiyası, həm də iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində fəaliyyət göstərən sahibkarlara yeni kreditlərin verilməsi yolu ilə kiçik və orta sahibkarlığa dəstəyini davam etdirir. Çətin şəraitdə işləməyə hazır olan AccessBank kapital, likvidlik adekvatlığı, komandanın təcrübəsi istiqamətində uğur qazanan kommersion bankları sırasına daxil edilib. Kommersion banklarının dayanıqlığı, bankın qarşıya qoyduğu strateji vəzifələrin icrasına nail olmaq üçün, həm də xarici və daxili

amillərin müsbət və ya mənfi təsirləri altında mövcud iqtisadi mühitdə bir tarazlıq vəziyyətinə gələ bilməsi və bu vəziyyəti uzun müddət davam etdirməsidir.

Azərbaycanın bank sektorunda vəziyyətin yaxşılaşmasına və əldə olunan uğurları nəzərə alaraq kommersiya banklarının gələcək inkişaf imkanlarının və potensial risklərin yaratdığı təhlükələrin qiymətləndirilməsi ilə onların güclü və zəif tərəflərinin SWOT təhlili aşağıdakı nəticələrə gətirib çıxarmışdır.

Azərbaycanın Bank Sektorunun SWOT Təhlili

GÜCLÜ TƏRƏFLƏRİ

- geniş çeşidli bank məhsulları və xidmətləri;
- inkişaf etmiş müxbir şəbəkəsi;
- əlverişli kredit şərtləri fonunda aktivlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi;
- iri layihələri maliyyələşdirmək imkanları;
- müasir informasiya texnologiyalarından istifadə;

ZƏİF TƏRƏFLƏRİ

- aydın şəkildə tərtib edilmiş inkişaf strategiyasının olmaması;
- respublika iqtisadiyyatında maliyyə vasitəçiliyinin aşağı səviyyəsi;
- yüksək kredit faizləri;
- məhdud bazar segmentlərində fəaliyyətin cəmləşməsi, kredit portfelinin qeyri-adekvat diversifikasiyası;
- aşağı kapitallaşma və müvafiq olaraq əhatə etmək üçün məhdud imkanlar

İMKANLAR

- həm bütövlükdə ölkənin, həm də bank sisteminin kredit reytinginin yüksəlməsinə töhfə verən makroiqtisadi sabitlik, sosial-iqtisadi mühitdə müsbət dəyişikliklər;
- hökumətin iqtisadiyyatın q/neft sektorunun inkişafını sürətləndirmək niyyətləri;
- bank sistemi ilə ya birbaşa yada dolayısıyla bağlı yeni qanunvericilik aktlarının qəbulu və mövcud qanunvericilik aktlarının təkmilləşdirilməsi;
- investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması;
- xarici investisiyaların və əhalinin sərbəst vəsaitlərinin cəlb edilməsi yolu ilə uzunmüddətli resurslara çıxış imkanlarının genişləndirilməsi;

- müştəri bazasının əhəmiyyətli dərəcədə artması, təqdim olunan məhsul və xidmətlərin çeşidinin daha da genişlənməsi, onların müəyyən növlərinə tələbatın kəskin artması;

- əhalinin gəlir səviyyəsinin artması, inflyasiyanın və təsərrüfat subyektlərinin vergi yükünün azalması;

TƏHLÜKƏLƏR

- iqtisadiyyatın sahələrinin qeyri-mütənasib inkişafı və ümumilikdə onun neft sektorundan asılılığı;

- inflyasiya gözləntiləri, dollarlaşmanın yüksək səviyyəsi;

- dünya karbohidrogen bazarının qeyri-sabitliyi;

- kommersiya bankları arasında yüksək parçalanma, sənaye və borclular üzrə əhəmiyyətli konsentrasiya;

- əhalinin əhəmiyyətli hissəsinin, xüsusən də ölkənin regionlarında xaricdən gələn pul daxilolmalarından asılılığı;

- vaxtı keçmiş kreditlərin qaytarılmasının çətinliyi;

- kreditləşməyə real alternativlərin olmaması;

- uzunmüddətli resursların məhdud bazası;

- keyfiyyətli borcalanların olmaması, onların real maliyyə vəziyyəti haqqında məlumatların gizlədilməsi;

- pərakəndə kreditləşmənin, o cümlədən istehlak və ipoteka kreditləşməsinin inkişafı;

- bankların öz kapitalının artırılması;

- kredit portfelinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi;

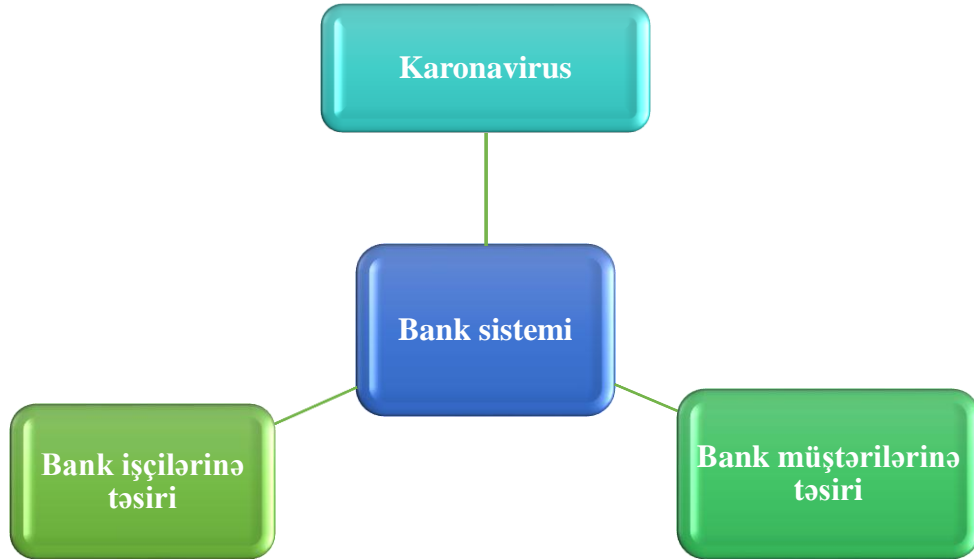
- elektron ödənişlərin, internet və mobil bankçılığın yayılması, bank əməliyyatlarının kompüterləşdirilməsi səviyyəsinin artırılması;

- heyətin peşəkar səviyyəsinin yüksəldilməsi.

Pandemiyadan sonrakı ildə də bank sistemi koronavirusun maliyyə və iqtisadi

təsirlərini azaltmaq üçün tədbirlər görüb. Epidemiya həm bankların müştərilərinə, həm də işçilərə öz təsirini göstərmişdir (sxem 2). Bu prosesdə banklar müştəriləri üçün tədbirlər və maliyyə resursları, eyni zamanda epidemiyanın qarşısını almaq məqsədi ilə öz işçilərinə görə ehtiyat tədbirləri hazırlamışdır.

Sxem 2: COVID-19-un (Koronavirus) Bank sisteminə təsiri



Mənbə: <https://www.taxes.gov.az/az/post/1020>

Bank sistemində idarə olunan normallaşma prosesində bəzi banklar tərəfindən dəstək kreditləri, sərfəli mənzil kreditləri, avtomobil kreditləri, koronavirus xəstəliyinə qarşı sığorta paketləri üçün bir çox fərqli kredit dəstəyi paketləri yaradılmışdır. Bank sektorunda qarşısızalmaz neqativ halların minimuma endirilməsi üçün şirkətlərin vergi və kredit borclarının təxirə salınması, mərkəzi banklar tərəfindən likvidliyin təmin edilməsi, KOB-lara yardım paketləri kimi müxtəlif iqtisadi və maliyyə dəstəkləri dövlət siyasəti ilə təmin edilmişdir. Qlobal epidemiya bank sektorunda bir çox yeniliklərə səbəb olmaqla yanaşı, yeni dəyişikliklərə və transformasiyalara şərait yaratdı.

Tədqiqatlar göstərmişdir ki, COVID-19 böhranının yaratdığı qlobal iqtisadi tənəzzül səbəbindən korporativlər və ev təsərrüfatları arasında geniş miqyaslı müflisləşmələr yarandıqdan sonra bank sektoru yüksək kredit itkiləri səbəbindən stresə məruz qalıb. Bu, pandemiya zamanı sektorun ilkin olaraq müsbət dinamika əldə etməsinə, kredit və dövlət zəmanətli kredit proqramlarının axınının

iqtisadiyyata yönəldilməsinə, tənzimləyici və nəzarət orqanlarının çevik tədbirlərindən istifadə etməsinə baxmayaraq baş vermişdir.

Tədqiqatın məlumat bazası Azərbaycan Mərkəzi Bankının 2018-2020-ci illərdə Statistik bülletenləri əsasında yazılmışdır.

Analizdə zaman əsaslı verilənlərdən istifadə edilmişdir.

**Şəkil 3: Dövlət və özəl banklarda kredit qoyuluşu (mln.manat)
(2018-2020-ci illərdə)**

2018	13020,3	2098,4	10529,8
1	11656,1	1861,9	9380,3
2	11561,1	1814,2	9333,0
3	11663,5	1798,8	9450,7
4	11815,8	1768,9	9653,7
5	11945,5	1789,1	9763,2
6	12105,6	1819,4	9893,0
7	12170,7	1820,4	9949,2
8	12306,5	1812,7	10092,8
9	12302,4	1858,8	10042,6
10	12281,3	1862,2	10027,0
11	12564,2	1848,7	10323,4
12	13020,3	2098,4	10529,8
2019	15298,2	2561,5	12339,4
1	12884,7	2062,4	10478,6
2	12974,6	2080,2	10550,7
3	13058,0	2103,7	10610,7
4	13011,4	2131,9	10542,9
5	13198,0	2158,4	10703,0
6	13482,6	2181,8	10964,2
7	13681,4	2202,8	11139,4
8	13865,5	2220,0	11306,4
9	14243,0	2419,8	11452,3
10	14445,8	2425,4	11649,6
11	15116,4	2514,0	12231,5
12	15298,2	2561,5	12339,4
2020	14992,9	2625,0	11978,7
1	15513,6	2533,2	12583,2
2	15696,4	2564,0	12735,1
3	15637,4	2606,4	12626,3
4	15146,8	2646,1	12096,0
5	14765,7	2571,2	11789,8
6	14550,7	2585,6	11584,2
7	14585,3	2604,1	11600,4
8	14685,1	2614,8	11689,4
9	14873,7	2642,0	11855,0
10	14785,9	2647,5	11741,8

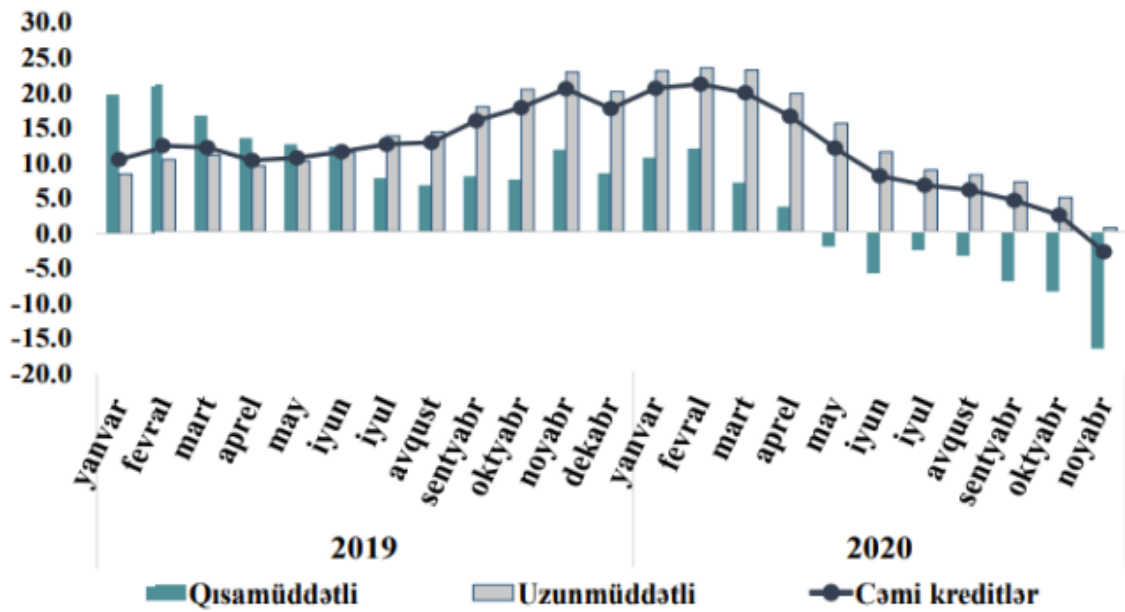
Mənbə: <https://www2.deloitte.com/az/az/kredit.html>.

Cədvəldən də görüldüyü kimi 2019-cu ildə 15298,2 mln.manat kredit qoyuluşları həyata keçirilmişdir.

2018-ci ildə 2019-cu ilə nisbətən 2277,9 mln.manat az kredit əməliyyatı aparılmış, 2020-ci ilin 11 ayı üçün isə 2019-cu ilə nisbətən 305,3 mln.manat az kredit

əməliyyatı həyata keçirilib. Şəkildə verilən məlumatlardan aydın olur ki, 2019-cu ilə müqayisədə 2020-ci ildə pandemiya səbəbindən kredit qoyuluşlarının dinamikasında ciddi azalma olmuşdur(<https://www2.deloitte.com/az/az/footerlinks/contact-us.html>).

Şəkil 4: Kredit qoyuluşunun dinamikası, %-lə (müddət üzrə)



Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/>

Kredit bazar iqtisadiyyatında bank krediti və komməriya krediti kimi çıxış edir. Onlar ssuda obyektləri, iştirakçıların tərkibi, faiz səviyyəsi, fəaliyyət sferalarına əsaən fərqlənirlər. Sahibkarlar komməriya krediti zamanı bir-birinə material qiymətlilərini ödəniş vaxtı uzatmaqla satırlar. Komməriya kreditlərinin əsas obyektı əmtəə kapitalıdır. Məqsədi isə əmtəələrin reallaşdırılmasını, mənfəət əldə etməyi sürətləndirməkdir. Komməriya kreditləri veksellər vasitəsi ilə rəsmiləşdirilir. Bu kredit üzrə % malın və vekselin qiymətində əks olunur. Bank krediti xüsusi kredit təşkilatları yaxud banklar tərəfindən müştərilərə verilən pulssudasıdır. Pul kapitalı bank kreditinin obyektidir. Bank krediti müddəti, istiqaməti, məbləğinə məhdudıyyət olmadığına görə komməriya kreditinə nisbətən geniş fəaliyyət sferasına sahibdir (Amalendu Ghosh, 2017,414 p.).

Bank krediti - bağlanmış müqaviləyə uyğun olaraq müəyyən müddətə (uzadılma hüququ ilə) qaytarılmalı və faizlərin (komissiyanın) ödənilməsi üçün girovlu və ya girovsuz müəyyən məbləğə verilən kreditdir. Müqavilədə nəzərdə tutulmuş istənilən öhdəlik, zəmanət, zəmanətlik, borc qiymətli kağızlarının endirilmə və ya faizlə alınması və istənilən formada pulun qaytarılmasını tələb etmək hüququ da kredit anlayışına daxildir. Qanunda da qeyd edildiyi kimi kreditlər təminatlı və təminatlısız olaraq verilə bilər. Ödəniş cədvəli kredit verildiyi vaxt müəyyən edilir. Burada ən vacib nöqtə faiz ödənişlərinin ödənilməsidir. Kredit ödəmə cədvəlinin müəyyən bir başa çatma müddəti var ki, borclu borc məbləği və faiz dərəcəsi hesablamasından əldə olunan məbləği ödəyir. Bu mənada, bütün kredit vermə prosesi faiz dərəcələrinə tabedir.

“Koronavirus (COVID-19) pandemiyasının və bundan irəli gələrək dünya enerji və səhm bazarlarında baş verən kəskin dalğalanmaların Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına, makroiqtisadi sabitliyə, ölkədə məşğulluq məsələlərinə və sahibkarlıq subyektlərinə mənfi təsirinin azaldılması ilə bağlı bir sıra tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 mart 2020-ci il tarixli 1950 №-li Fərmanınının 10.2-ci bəndinin həyata keçirilməsi ilə bağlı Tədbirlər Planı”na uyğun olaraq iqtisadiyyata və sahibkarlığa dövlət krediti və zəmanət dəstəyinin göstərilməsi istiqamətində işlər aparılıb.

- Pandemiyadan zərər çəkmiş ərazilərdə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinə (kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri də daxil olmaqla) 0,5 mlrd. manat məbləğində bank kreditlərinə dövlət zəmanətinin verilməsi və kreditlər üzrə faizlərin subsidiyalaşdırılması:

- 500 milyon manat məbləğində yeni kreditlərin 60%-i dövlət hesabına zəmanət;

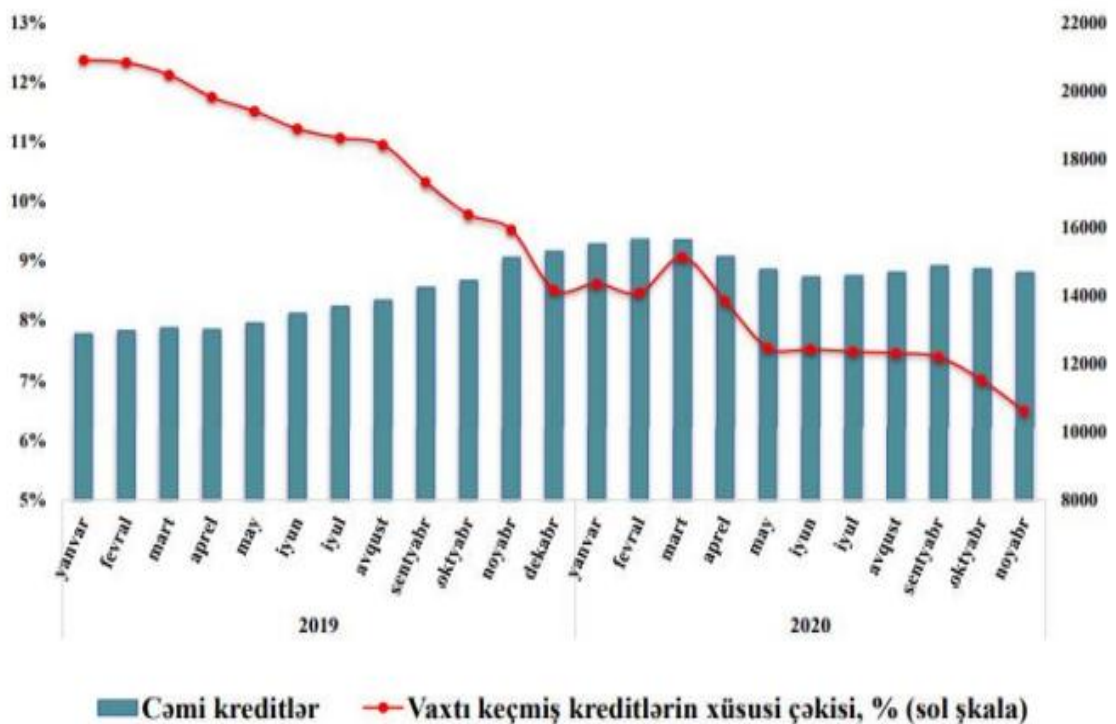
- zəmanətli kreditlər üzrə faiz dərəcələrinin 50%-nin dövlət büdcəsindən subsidiyalaşdırılması; [Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti].

Fiziki şəxslərin (sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmayan) dəstəklənməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının İpoteka Zəmanət Fondunun vəsaiti hesabına verilmiş ipoteka kreditlərinin və kreditlərin restrukturizasiyasına imkanlar

yaradılacaq. Bu tədbir nəticəsində 1,1 milyard 23 minə yaxın borcalan manat məbləğində ipoteka kreditindən yararlanı biləcək.

Borcalanların tələbi əsasında kreditlər restrukturizasiya ediləcək. 01.03.2020-ci il tarixinədək verilmiş və qənaətbəxş keyfiyyətdə olan belə kreditlərin restrukturizasiyası 30 sentyabr 2020-ci il tarixinədək aparılırsa, onların keyfiyyəti pisləşməyəcək. Eyni zamanda, bankların vəsaitləri hesabına ipoteka kreditləşməsinin stimullaşdırılması məqsədilə bu kateqoriyadan olan kreditlər üzrə risk dərəcələrinin 100 faizdən 50 faizə endirilməsi qərara alınıb.

Şəkil 5: Bank kreditlərinin həcmi, mln. manat



Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/>

Qrafikdən aydın görsənir ki, 2019-cu ildən başlayan bank kreditlərinin həcmindəki azalma 2020-ci ildə də davam etmiş, hətta daha kəskin füsət almışdır. Vaxtı keçmiş kreditlərin xüsusi çəkisi 2020-ci ilin noyabr ayında 6%-ə düşmüşdür. Mərkəzi bankın əsas funksiyalarından biri pul siyasətinin aparılmasıdır. Pul siyasətinin əsas məqsədi inflyasiya yaratmadan maliyyə sabitliyini, davamlı məşğulluğu və iqtisadi artımı təmin etməkdir. Mərkəzi banklar pul siyasətini iki formada həyata keçirirlər: pul bazarındakı vəziyyətə təsir etmək üçün bilavasitə

tənzimləmə funksiyasından istifadə etməklə və ya dolaylı yolla pul yaratmaq funksiyasından istifadə etməklə.

Pul siyasətinin real iqtisadiyyat üzərindəki təsiri qiymətləndirilərkən kredit kanalı ənənəvi faiz dərəcə kanalına bir alternativ olaraq çıxmayıb, əksinə ənənəvi faiz dərəcə kanalının təsirlərini genişləndirən və qüvvətləndirən bir mexanizm olaraq qarşımıza çıxır.

2.2. Koronavirusun kommertiya banklarına vurduğu zərərin qiymətləndirilməsi

COVID-19 qlobal kapital bazarlarında əhəmiyyətli qeyri-sabitlik və yüksək volatillik yaradıb. Xalqın sağlamlığı ilə bağlı narahatlıqlar və bundan irəli gələn sərt qadağalar tədarük şoku yaratdı. Çünki insanlar artıq öz bizneslərini əvvəlki kimi idarə edə bilmirlər. Bundan əlavə, insanlar artıq əvvəlki kimi çox pul xərcləmək istəmədiyi üçün tələb şoku da var. İşini itirməkdən qorxurlar. Bundan əlavə, hazırda 40 dollar diapazonunda olan neftin qiymətlərində qlobal eniş, Avropa və Mərkəzi Asiya üzrə xaricdən pul köçürmələrində isə orta hesabla 28% azalma müşahidə olunub. Bütün bu amillər bir araya gələrək, 2020-ci ildə Azərbaycanın ÜDM-in 3% azalmasına səbəb olur.

Banklar epidemiyadan ən çox təsirlənən sektorlardan biridir. Epidemiya bank sektoruna əməliyyat, kredit riski, maliyyələşdirmə dəyəri və müştəri davranışında dəyişiklik kimi dörd mühüm sahədə təsir edib. Bu çərçivədə banklar böhrana qarşı fəaliyyət planları hazırlamış, daxili və xarici maraqlı tərəflərlə müntəzəm ünsiyyət quraraq, fasiləsiz xidmətləri təmin etmişlər. Böhranın davam etməsi fəaliyyəti sənəyi müəssisələrin kredit riskini və ayrı-ayrı müştərilərin kredit öhdəliklərini yerinə yetirməməsini üzə çıxardı. Epidemiya ilə itirilən güvən mühiti bankların maliyyələşdirmə xərclərini artırdı, müştəri ehtiyaclarında və davranışlarında dəyişikliklərə səbəb oldu.

Prezident beynəlxalq məsləhətçi şirkəti Deloitte tərəfindən 2020-ci ilin aprel ayında hazırlanan Covid-19 hesabatına əsasən, epidemiyanın ilk dalğasında dövlət banklarının özəl banklardan daha aktiv fəaliyyət göstərdiyi və daha yaxşı performans göstərdiyi qənaətinə gəldi. Xüsusilə aprel ayında dövlət banklarının

daha çox fərdi və KOM müştərilərinin tələblərini ödəməkdə özəl banklardan daha uğurlu olduğu qənaətinə gəlinmişdir (Deloitte, 2020, səh. 2).

Banklar artıq COVID-19-un yayılmasına reaksiya olaraq bir sıra tədbirlər görüblər. Bu təcili və əsas tədbirlərdən əlavə, banklar bioloji və bazar stresslərinin xüsusi kombinasiyasına və onların qlobal bazara necə təsir etməsinə uyğunlaşdırılmış üç tədbirə üstünlük verməlidirlər. Bu məqamlar Çin, İtaliya və bir sıra digər ölkələrin təcrübəsinə əsaslanaraq, bu ölkələr arasında iqtisadi və siyasi strukturlarda, səhiyyə sistemlərində, sosial və mədəni normalarda fərqlərin mövcud olduğunu qəbul edir.

Əksər banklar artıq komanda üzvlərinin ayrılması və satış komandasının hissələri üçün biznesin davamlılığı planının (BCP) saytlarının aktivləşdirilməsi də daxil olmaqla bir sıra tədbirlər görüblər. Bu tədbirlərə əsasən uzaqdan işləmək mümkün olan işçilərin seqmentləri üçün banklar siyasətləri, təcrübələri və nəzarətləri nəzərdən keçirməli və onları yeni iş mühitinə uyğunlaşdırmalıdırlar. “Evdə iş” təşkilatları və rutinləri, məhsula əsaslanan performansın idarə edilməsi və texnoloji imkanlar xüsusi diqqət mərkəzində olmalıdır. Paralel olaraq, banklar həm işçi münasibətlərinin, həm də daxili texniki dəstəyin potensial olaraq yeni və yüksək səviyyəli sorğuları yerinə yetirmək üçün kifayət qədər kadrlarla təmin olunduğuna və öyrədilməsinə əmin olmalıdır. Tənqidi olaraq, qurumlar bütün dəyişdirilmiş iş yerlərində müvafiq nəzarətin olmasını və fəvqəladə hallar ilə risk iştahı arasında mübadilələrin yaxşı nəzərə alınmasını təmin etməlidirlər. Əsas mülahizələrə məlumat təhlükəsizliyi, fırldaqçılıq, kibertəhlükəsizlik və məxfilik, xüsusən də şəxsiyyəti müəyyən edən məlumatların qorunması daxildir. Bank menecerləri həmçinin bu yeni iş şəraiti üçün lazım gəldikdə işin davamlılığı və fəlakətin bərpası

planlarını sınaqdan keçirməli və yeniləməlidirlər (Amalendu Ghosh, 2017, 414 p.).

İnsanlar bu çətin dövrlərdə əsas bank xidmətlərinə ehtiyac duymağa davam edəcəklər. Banklar distant xidmətlərdən geniş istifadəni təşviq etməklə müvafiq təhlükəsizlik tədbirləri ilə filial və bankomat əməliyyatlarını davam etdirməlidirlər. Bu yanaşma əhalinin həm COVID-19-a qarşı daha həssas, həm də rəqəmsal

kanalları qəbul etmə ehtimalı az olan yaşlı hissəsi də daxil olmaqla, bütün istehlak seqmentləri

üzrə ehtiyac və üstünlükləri nəzərə alacaq.

Bildiyimiz kimi neft ölkə üçün çox mühüm gəlir mənbəyidir. Neft sərvətləri ölkəyə infrastrukturunu inkişaf etdirməyə və sürətlə ölkələr arasında yüksəlməyə, orta gəlirli ölkəyə çevrilməyə imkan verdi. Bununla belə, mövcud pandemiyaya və onun yaratdığı iqtisadi böhrana aparan ümumi beynəlxalq tendensiyalar gələcək iqtisadi inkişaf strategiyasının hazırkı neft və qazdan asılılıqdan şaxələndirilməli olduğunu göstərir (www.economy.gov.az, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi).

Gələcəkdə ölkənin iki şeyə yönəlmiş orta müddətli inkişaf strategiyasına ehtiyacı var: bacarıq və təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması ki, keyfiyyətli iş yerləri ilə yanaşı yeni özəl müəssisələrin yaradılmasına nail olunması. Bu, o zaman mümkündür ki, ölkədə hər kəs yaxşı sosial müdafiə şəbəkəsi və yaxşı səhiyyə sistemi ilə təmin olunsun ki, iqtisadi sarsıntılar insanları geri dönməz yoxsulluğa sürükləməsin.

AR-nın kredit bazarında % dərəcələrinin artımına təsir edən əsas səbəblər kreditlərin geri qayıtması ilə əlaqəli risklərin yüksəkliyi və cəlb edilmiş vəsaitlərin bahalıqlı ilə özünü göstərir. Verilmiş kreditlərin müştərilərdən geri qaytarılmasıyla bağlı halların mövcudluğu, bu vəziyyətin zamanla artması, girov mexanizminin qeyri-təkmil olması və s. bankları özlərini sığortalamağa məcbur edir.

Beləliklə onlar bunu faizlərin dərəcələrini qaldırmaqda görürlər. Bundan əlavə, bankların kredit portfelinin əsasını təşkil edən depozitlərin yüksək % dərəcəsi ilə müştərilərdən alınması kredit üzrə % dərəcələrini artıran amillərdəndir. DSK-nin məlumatlarına əsasən, % dərəcələrinin yüksək olmasına baxmayaraq bankların qazancı heçdə yüksək deyil. Banklar müştərilərinə kredit vermək, pulu mühafizə etmək, köçürmə etmək, çek sənəd əməliyyatları, ödəniş və kart əməliyyatları, kredit kartı əməliyyatları və s yerinə yetirərək iqtisadi fəaliyyətlərini davam etdirirlər. Banklar fəaliyyətlərini davam etdirərkən tənzimləmələr, rəqabət şərtləri, müştəri gözləntiləri, maliyyə bazarlarının

gözləntiləri, işçilərin gözləntiləri, texnologiyanın inkişafı və cəmiyyətin gözləntilərinə görə prosesləri formalaşdırırlar (Hendrickson, Jill, 2019, 12 p.).

Azərbaycan Mərkəzi Bankının məlumatına görə, 30 noyabr 2021-ci il tarixinə

Azərbaycanın bank sisteminin cəmi aktivləri 35 milyard 604,5 milyon manat təşkil edib. Əvvəlcədən xəbər verildiyi kimi, 2021-ci il yanvarın 1-nə Azərbaycanda bankların aktivləri 32 milyard 55,3 milyon manat təşkil edib. I- XI aylarda bankların aktivləri 11,1 faiz artıb. XI ayın sonuna bankların kredit portfeli 16 mld. 282 mln. AZN təşkil edib. AR-da bankların ümumi kapitallaşması 4 mld. 972,1 mln. AZN idi. Bankların öhdəlikləri 30 mld. 632,4 mln. AZN (12% artım) təşkil edir. Həmçinin

bankların AMB (Azərbaycan Mərkəzi bankı) qarşısında öhdəlikləri 324,2 mln. AZN (13,4% azalma) səviyyəsində qiymətləndirilmişdi. Banklardakı depozit portfeli 24 mld. 743,6 mln. AZN (19,4% artım), həmçinin əhalinin əmanətləri 8 mld. 880,9 mln. AZN (10,4 % artım) təşkil edir. 11 ay ərzində tənzimləyicilərin statistikasına əsasən, bankların xalis mənfəətinin cəmi 614,1 mln. AZN təşkil edib. 2020-ci ilin I – XI ayları ilə müqayisədə artım – 12% müşahidə olunmuşdur.

Bankların faiz gəlirləri hesabat dövründə 1 mld. 917,2 mln. AZN (9 % artım) və verilmiş kreditlər üzrə 1 mld. 549,3 mln. AZN (11,2 % artım) təşkil edib. Bankların qeyri-faiz gəlirləri 776,1 mln. AZN (31,4% artım) olub. Faiz xərclərinə gəlincə 490,9 mln. AZN (8,8% artım), depozitlər üzrə 329,2 mln. AZN (15,2% artım) təşkil edib. Bankların qeyri-faiz xərcləri 1 milyard 286,7 milyon manat (artım 17,7%) olub.

Azərbaycanın bank sektorunun 11 ayda əməliyyat mənfəəti 883,9 mln. AZN (19,1% artım) təşkil edib. Bütövlükdə, hesabat dövründə bankların vergidən əvvəlki məcmu mənfəəti 735,7 mln. AZN (6 faiz artım), mənfəət vergisi ödənişləri 121,6 mln. AZN (16,8 faiz artım) səviyyəsində qiymətləndirilir.

Noyabr ayının 30-u 2021-ci il tarixinə Azərbaycanda 26 bank, o cümlədən 12 xarici kapitallı bank fəaliyyət göstərmək üçün lisenziyaya malikdir.

Ümumilikdə, noyabrın sonunda bankların 474 filialı (2020-ci ilin sonu ilə müqayisədə 4,2% artım) və 97 filialı (11 faiz azalma) olub. Azərbaycanın bank sektorunda 20 035 min nəfər çalışır (2020-ci ilin sonu ilə müqayisədə 7,1% artım).

Pandemiyanın nəticələrinin yaratdığı problemləri nəzərə alaraq, PAŞA Bank həm korporativ müştərilərə, həm də Bankın əmək haqqı kartlarının sahibləri arasından olan müştərilərə dəstək göstərmişdir. Belə ki, Bank 2020-ci il aprelin 1-dən 20-dək olan müddətdə vaxtı 15 gündən çox olmayan kreditlər üzrə cərimə faizlərinin hesablanmayacağı “kredit tətilləri” tətbiq edib. PAŞA Bank da bazardakı vəziyyəti izləməkdə davam edir və sahibkarlara bu vəziyyətdən minimal itkilərlə çıxmağa imkan verəcək tədbirlər paketinin hazırlanması üzərində işləyir.

Unibank (Azərbaycan) KOBİ Bankçılıq Klubuna pandemiya dövründə KOB-lara (Kiçik və Orta Biznes) dəstək tədbirləri barədə məlumat verib. Xüsusilə, bank korporativ müştərilər üçün onlayn hesab açma xidmətini istifadəyə verib. Bundan əlavə, bank karantin dövründə və ondan sonrakı iş planı hazırlayıb:

Şəkil 6: Azərbaycan Mərkəzi Bankının nəticələri

İl, ay	Xarici valyutada kreditlər					
	Cəmi kreditlər	o cümlədən:	Qısamüddətli	o cümlədən:	Uzunmüddətli	o cümlədən:
		vaxtı keçmiş		vaxtı keçmiş		vaxtı keçmiş
2018	4946,7	810,9	1184,9	171,4	3761,8	639,4
2019	5297,4	570,7	1259,1	120,0	4038,2	450,7
2020	4870,1	442,7	872,9	77,6	3997,2	365,2

İl, ay	Cəmi	o cümlədən:	Milli valyutada kreditlər					
			Cəmi kreditlər	o cümlədən:	Qısamüddətli	o cümlədən:	Uzunmüddətli	o cümlədən:
		vaxtı keçmiş	vaxtı keçmiş	vaxtı keçmiş		vaxtı keçmiş		vaxtı keçmiş
2018	13020,3	1585,0	8073,6	774,1	1510,2	157,9	6563,3	616,2
2019	15298,2	1273,1	10000,8	702,4	1659,6	106,0	8341,2	596,4
2020	12273,6	1136,5	10122,8	693,7	1742,0	109,4	8380,8	584,3

Mənbə: <https://www.cbar.az/page-40/statistical-bulletin>

Mövcud vəziyyətdən zərər çəkən müştərilərin xərclərini azaltmaq məqsədilə bank əməliyyatları üzrə komissiyaların aşağı salınması qərara alınıb. Pul köçürmələri, kredit prosedurları, ekvayrinqə qoşulma və bir sıra digər xidmətlərə

görə komissiyalar ləğv edilib və ya endirimlər edilib (<https://unibank.az/locations/index>).

Kredit borclarının ödənilməsində problem yaşayan müştərilər üçün xüsusi plan hazırlanıb. Seqmentdən asılı olaraq güzəştlər tətbiq edilib, kiminsə 6 aya qədər ödənişdən azad edilməsi, kiminsə kreditinin müddəti uzadılıb, kiminsə ödəniş qrafiklərinə yenidən baxılıb.

Azər Türk Bank aztəminatlı insanlara öz biznesini qurmaq üçün pulsuz dəstək verir. “ATB” dövlət bankı Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, Azərbaycan Mərkəzi Bankı və Azərbaycan Banklar Assosiasiyası arasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin çağırışı ilə imzalanmış əməkdaşlıq memorandumuna qoşulub. Bank müxtəlif kateqoriyalardan,

öz biznesini qurmaq istəyən ilk 5 aztəminatlı şəxsi seçəcək və biznes planlarına uyğun olaraq onlara lazım olan aktivlərin siyahısını tərtib edəcək. Aktivlər pulsuz verilir (https://atb.az/personal_elservices/kredit-ve-kart-odenisleri).

Azər Türk Bank pandemiya dan zərər çəkmiş korporativ müştərilərə güzəştlər təklif edib. 1 mart 2020-ci il tarixinə qənaətbəxş təsnifat kateqoriyasına daxil olan və pandemiya dan zərər çəkmiş ərazilərdə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin kreditləri aşağıdakı şərtlərə uyğun olaraq restrukturizasiya edilir:

Kreditin növündən, valyutasından və ödəmə müddətindən asılı olmayaraq, əsas borcun ödənilməsi maksimum 6 aya bərabər müddətə təxirə salınıb. Kreditin növündən, valyutasından və ödəmə müddətindən asılı olmayaraq, kredit ödəmə müddətinin bitdiyi tarixdən 6 aya bərabər müddətə (dövlət vəsaiti hesabına verilən kreditlər (SİF, AKİA) razılığı əsasında) uzadılır. Eyni zamanda, bu kateqoriya dan olan müştərilərin kreditlərinin keyfiyyətini və tarixini pisləşdirməmək üçün 30 sentyabr 2020-ci il tarixinədək Dayandırılmış kreditlər üzrə faizlərin hesablanması Borclu borcalanlar haqqında mənfi məlumatlar xüsusi qeydlə kredit bürosuna təqdim edilir (https://atb.az/personal_elservices/kredit-ve-kart-odenisleri).

Biz Azərbaycan banklarına biznesin həcmi və səmərəliliyini qoruyub saxlamağa kömək edən bir neçə əsas amili müəyyən etdik. Bunlar həm bankların daxili əməliyyat mühiti, həm də biznesin aparılmasının xarici şərtləri ilə bağlıdır.

Daxili amillər: Uzaqdan xidmət və müştərilərlə qarşılıqlı əlaqə kanallarının yüksək səviyyədə inkişafı banklara müştərilərin məhdud fiziki hərəkətliliyi şəraitində onlara xidmət göstərməyə davam etməyə imkan verdi. İstər IT infrastrukturunun hazırlığı, istərsə də təşkilati baxımdan distant iş rejiminə sürətli keçidi təmin edən bankların

əməliyyat modellərinin çevikliyi.

Xarici təsirlər: İqtisadiyyatın dəstəklənməsi üzrə dövlət proqramlarında bankların agent kimi iştirakı, iqtisadi fəallıq səviyyəsinin aşağı düşməsi şəraitində bankların biznes həcmi və gəlirlərini dəstəkləməyə imkan verdi. Banklara problemli kreditlərin bir hissəsinin tanınmasını təxirə salmağa və iqtisadiyyata kredit vermək üçün əlavə kapital buraxmağa imkan verən Mərkəzi Bank tərəfindən tənzimləmənin yüngülləşdirilməsi.

2.3. Postkoronavirus dövründə Azərbaycanda kommərsiya banklarının fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi

COVID-19-un insan və iqtisadi itkiləri dağıdıcı olmuşdur. Bu, milyonlarla insanın ölümü və əhəmiyyətli iqtisadi zərərə səbəb olan tənəzzüllə nəticələnmişdir. Ancaq acınacaqlı olsa da, böhranlar tez-tez tədqiqat imkanları yaradır və COVID-19 böhranı da istisna deyil. COVID-19-dan banklar ilk növbədə borcalanlarının geri ödənilməsi üzrə yaranan çətinliklərindən təsirləndi. Pandemiyanın ən böyük təsirləri 2020-ci ildə olsa da, virusun yeni növlərinin ortaya çıxması postkoronavirus dövründə də kommərsiya banklarını fəaliyyətlərini ciddi şəkildə nizamlamağa və müxtəlif tədbirlər çərçivəsində həyata keçirməyə məcbur edir.

Pandemiyadan əvvəl və pandemiya dövründə olduğu kimi postkoronavirus dövründə də insanlar əsas bank xidmətlərinə ehtiyac duymağa davam edəcəklər. Hazırda Azərbaycanda kommərsiya bankları fəaliyyətlərini distant xidmətlərdən geniş istifadəni təşviq etməklə müvafiq təhlükəsizlik tədbirləri ilə filial və

bankomat əməliyyatlarını davam etdirirlər. Bu yanaşma əhalinin həm COVID-19-a qarşı daha həssas, həm də rəqəmsal imkanlardan yararlanma ehtimalı az olan yaşlı hissəsi də daxil olmaqla, bütün istehlak segmentləri üzrə ehtiyac və üstünlükləri nəzərə alacaq.

Qurumlar potensialı tənzimləmək və riskləri minimuma endirmək üçün fərdi xidmətlərə istehlakçı tələbatını davamlı olaraq izləyə və qiymətləndirə bilər. Məsələn, Çinin bəzi ərazilərində banklar ATM -lərdən başqa xidmətlərə məhdud tələbat müşahidə etdilər və buna görə də onların əksər filiallarını müştəri xidmətini pozmadan bağlaya bilirlər. Honq-Konq, İtaliya və Almaniya da daxil olmaqla bir sıra bölgələrdəki banklar ictimaiyyət və işçilər üçün riskin filialın saxlanması zərurətindən daha çox olduğu düşünərək, işçilərin sayını və saatlarını məhdudlaşdırmaq üçün bəzi filiallarını bağladılar.

Bank sistemi Azərbaycanda maliyyə sisteminin ən vacib elementlərindən biridir. Respublikamızda bəzi banklar pandemiya dövrünü uğurla başa vura bilmədilər. Belə ki, 2020-ci ildə 4 bankın lisenziyaları Mərkəzi Bank tərəfindən ləğv edilmişdir. Bunlar “Əmrah Bank”, “Atabank”, “NBCBank” və “AGBank”dır.

Bankların bağlanması son dalğası 2020-ci ilin aprel-may aylarında baş verib. Aprelin 27-də dörd banka- “AGBank”, “Atabank”, “AmrahBank” və “NBCBank”-a müvəqqəti kənar inzibatçıların təyin olunduğu, aprelin 28-də isə “Atabank” və “ƏmrahBank”ın lisenziyalarının ləğv edildiyi açıqlanıb. Mayın 12-də yerdə qalan iki bankın lisenziyası ləğv edilib. Beləliklə, bankların sayı 30-dan 26-ya düşüb. Səbəblərə keçməzdən əvvəl bu dörd bankın yerli bank sistemindəki rolundan bir qədər danışmaq lazımdır. Azərbaycan bank sisteminin yüksək mərkəzləşdiyini nəzərə alsaq, bu bankların bazarda payı aşağı idi. Əslində, dörd bank birlikdə bank bazarının cəmi beş faizini təşkil edirdi (ən çox bank 1,4 faizlə “Atabank”, ən az isə 0,6 faizlə Amrahbank idi).

Yəni bütövlükdə bank sektoru üçün bu elə də böyük itki deyil. Amma adi əmanətçilərin itkiləri baxımından rəqəmlərə nəzər salsaq, təkcə əmanətlərin ümumi həcmi demək olar ki, 700 milyon manat (təxminən 410 milyon dollar) təşkil edir ki, bu da böhran dövründə çox böyükdür.

Bu vəziyyətin səbəblərini anlamaq üçün 2019-cu ilin mart ayına qayıdaq. Martın 12 və 18-də altı gün fərqlə 1 sayılı Bakı İnzibati-İqtisadi Məhkəməsində “Atabank” ASC-yə qarşı iki məhkəmə prosesi keçirilib. Hər iki halda iddialar təmin edilib.

İddiaların səbəbi bunlar olub:İddiaçıların sözlərinə görə, 2016-cı ilin Sentyabr ayında “Atabank” ASC rəhbərliyinin və Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin təzyiqi ilə iki şirkət 61,18 milyon dollar məbləğində kredit götürüblər. Eyni zamanda onlara pul verilməyib, kredit müqavilələri ilə vəsaitlər nağdlaşdırılıb. Lakin buna baxmayaraq, vaxt keçdikdən sonra şirkətlərdən kreditləri qaytarmaq tələb olunub. Onlar isə təbii ki, əslində almadıqları kreditləri, hətta faizlərini də qaytara bilmirdilər (<https://www2.deloitte.com/az/az/footerlinks/contact-us.html>).

Proseslər zamanı məlum oldu ki, “Atabank”da belə kreditlər çoxdur və onları ən azı 160 milyon manat (təxminən 94 milyon dollar) qiymətləndirmək olar.

Problem onda idi ki, reallıqda belə kreditlər olmasa da (yəni məhkəmə qərarı ilə ləğv edilib), onlar formal olaraq bu bankın aktivləri siyahısına salınıb.

Beləliklə, hesabatda reallığı əks etdirməyən kifayət qədər yaxşı mənzərə əks olunub. Və restrukturizasiyaya görə bu kreditləri “problemlı kreditlər” kimi göstərməmək belə mümkün olub. 2019-cu ilin oktyabr ayında vəziyyət artıq kəskin şəkildə dəyişdi. Bankda öhdəliklər və aktivlər arasında balans pozulmağa başladı. 2019-cu ilin dekabr ayında bank sahəsində idarəetmə islahatı aparıldı. Əgər 2015-ci il böhranlarından sonra banklara və kredit təşkilatlarına nəzarət Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasına verilibsə, 2019-cu ilin dekabrında bu struktur ləğv edilərək funksiyaları Mərkəzi Banka qaytarılıb.Mərkəzi Bank isə demək olar ki, dərhal “bank sektorunun bərpasının” 2020-ci ildə əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri olacağı barədə elan dərc etdi.

İlk zərbə alan bank “Atabank” oldu. Artıq 2020-ci ilin yanvarında araşdırma aparıldığı açıqlanıb və əmanətçilərdən əmanətləri sığortalamağa çağırılıb. “Atabank”ın gələcək taleyi əvvəlcədən bəlli olmasına baxmayaraq, aprelin 2-də koronavirusla mübarizə fonduna 100 min manat (təxminən 59 min dollar) köçürüb.

Yeri gəlmişkən, 2020-ci ilin mart ayında digər üç bank da bu fonda 400 min manat [təxminən 235 min dollar] köçürüb. Aprelin 25-də qanun artıq prezident tərəfindən təsdiqlənib, aprelin 27-də isə bankların müvəqqəti kənar administrasiyasının təyin edilməsi elan edilib. Beləliklə, bu bankların problemlə kreditlərinin həcmi 459 milyon manat [təxminən 270 milyon dollar] təşkil edib. Onların banklar üzrə bölgüsü Atabank - 214 milyon [təxminən 126 milyon dollar], Amrahbank - 77 milyon [təxminən 45 milyon dollar], AGBank - 145 milyon [təxminən 85 milyon dollar] və NBCBank - 23 milyon manat [təxminən 13,5 milyon dollar] olmuşdur.

Aşağıdakı cədvəldən göründüyü kimi, 2019-cu ildə ölkədə 30 bank fəaliyyət göstərsə də, 2021-ci ildə onların sayı 26 olmuşdur. Bu bankların 2-i dövlət, 24-ü özəl banklardır. Ölkədə xarici kapitallı bankların sayı isə 12-dir. Ölkədə 7 bankın nizamnamə kapitalının 50%-dən 100%-nə qədərini xarici kapital təşkil edir.

Pandemiya ilindən sonra da ölkədə müəyyən iqtisadi sahələrdə tələb edilən maliyyə resurslarını təmin etmək məqsədilə, onların kredit resurslarına çıxışının yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlər də görülmüşdür. Bu məqsədlə xüsusilə, tibbi ləvazimatlarla, tibbi avadanlıqların istehsalı ilə məşğul olan şəxslərə verilmiş kreditlərin risk dərəcəsi 100%-dən 20%-ə kimi azaldılmışdır. Bu kimi addımlar qeyd edilən sahəyə bankların ucuz, habelə daha aşağı kapital sərf edərək kredit ayırmağına imkan yaratmışdır.

Cədvəl 1: Maliyyə bazarlarının iştirakçıları haqqında ümumi məlumat

	31.12.2019	31.12.2020	31.12.2021
Bankların sayı	30	26	26
Dövlət bankları	2	2	2
Özəl banklar	28	24	24
Xarici kapitallı banklar	14	12	12
<i>nizamnamə kapitalının 50%-dən 100%-ə qədərini təşkil edən</i>	7	7	7
<i>nizamnamə kapitalının 50%-dən az olan hissəsini təşkil edən</i>	7	5	5
İlin əvvəlindən lisenziya alan bankların sayı	0	0	0
İlin əvvəlindən lisenziyası ləğv edilmiş bankların sayı	0	4	0
Bankların filiallarının sayı	509	455	479
Bankların şöbələrinin sayı	133	109	97
Bankların ATM-lərin sayı	2647	2715	2907
Bank işçilərinin say	19460	18708	20329

Mənbə: <https://uploads.cbar.az/assets/d701bfa769e508299fbf2354c.pdf>

Covid-19 pandemiyası səbəbindən Azərbaycan iqtisadiyyatında aktivliyin aşağı düşməsi, biznes təsərrüfatlarının və ya ev təsərrüfatlarının əldə etdiyi gəlirlərin nisbətən azalması iqtisadiyyatda ödəniş xidmətlərindən istifadə sahəsində də mənfi təsir yaratmışdır. Bu kimi halları nəzərə alaraq, ölkədə nağdsız ödənişlərlə bağlı xidmətlərin stimullaşdırılması ilə bağlı bəzi tədbirlər görülmüş, xərclərin aşağı salınmasına çalışılmışdır. Buna nail olmaq üçün 30.09.2020-ci il tarixinə qədər bankların bir-biri ilə apardığı ödəniş sahəsində banklardan tutulmuş xidmət haqlarının 50 faizə kimi aşağı düşməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bundan başqa, bankların müştərilərinə verdiyi ödənişli xidmətlərlə bağlı tariflər uyğun qaydada azaldılmışdır, həmçinin sahibkarların sahib olduğu ödəniş kartlarının qəbul edilməsi ilə bağlı tariflər 50%-ə kimi endirilmişdir.

Koronavirus və postkoronavirus dövründə Azərbaycanda kommərsiya banklarının öz prioritetlərini icra etməsi üçün onların sahib olduğu aktivlərə və bu aktivlərin tərkibinə nəzər salmaq (Cədvəl 2). Göstərir ki, ölkəmizdə bankların sahib olduğu aktivlərin cəmi dəyəri pandemiya dövrü hesab edilən 2020-ci ilin sonunda 32,055.3 mln. manat olduğu halda, 2021-ci ildə 38,462.2 mln. manat təşkil etmişdir.

Cədvəl 2: Koronavirus və postkoronavirus dövründə bank sektorunun icmal balansı

(mln. Manatla, 2020-2021)

Aktivlər	31.12.2020	31.12.2021
1. Nağd vəsaitlər	1,532.2	1,803.2
2. Mərkəzi Bankda müxbir hesablar	3,071.0	7,213.9
3. Nostro hesablar (başqa banklardakı müxbir hesablar)	3,493.9	4,605.7
4. Banklar da daxil olmaqla, maliyyə institutlarındakı depozitlər	4,155.7	1,879.3
5. Qiymətli kağızlar	4,335.0	4,890.1
6. Banklar da daxil olmaqla, maliyyə institutlarına kreditlər	259.7	323.5
6.1. Xalis kreditlər	244.7	302.7
7. Müştərilərə verilən kreditlər	14,157.0	16,659.1
7.1. Kreditlər üzrə mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün məqsədli ehtiyat	1,136.6	1,145.8
7.2. Xalis kreditlər	13,020.3	15,513.3
8. Əsas vəsaitlər	741.4	774.8
9. Qeyri-maddi aktivlər	146.4	154.9
10. Digər aktivlər (məqsədli ehtiyatlar çıxılmaqla)	1,314.7	1,324.3
Cəmi aktivlər	32,055.3	38,462.2

Mənbə: <https://uploads.cbar.az/assets/ba7e1c97a1349e44adf9a5e12.pdf>;

Müştərilərə verilən kreditlər 2020-ci ildə 12,628.3 mln. manat, 2019-cu ildə 14,900.9 mln. manat, 2020-ci ildə 14,157.0 mln. manat, 2021-ci ildə isə 16,659.1 mln. manat olmuşdur. Buradan aydın görünür ki, pandemiya dövründə müştərilərə verilən kreditin məbləği pospandemiya dövrü ilə müqayisədə xeyli aşağı olmuşdur. Banklar tərəfindən ayrılmış xalis kreditlərin həcmi 2020-ci ildə 13,020.3 mln. manat, 2021-ci ildə isə 15,513.3 mln. manat təşkil etmişdir. Yəni, xalis kreditlərin həcmi pandemiya ilində olan 13,020.3 mln. manat məbləğindən postkoronavirus dövründə 15,513.3 mln. manata yüksəlmişdir.

Koronavirusun banklara vurduğu təsir özünü onların nizamnamə kapitalında da göstərmişdir. Belə ki, pandemiyanın ölkəmizdə yayılmasından bir il sonraya, yəni 2021-ci ilin mart ayının 12-ə Azərbaycanda fəaliyyətdə olan bankların nizamnamə kapitalı haqqında statistik məlumat və reytingi cədvəl 3-də verilmişdir. Cədvəl 3-ə əsasən, Azərbaycanda ən böyük nizamnamə kapitalına sahib olan bank dövlətə aid olan “Azərbaycan Beynəlxalq Bankı” ASC-dır. Azərbaycan Beynəlxalq Bankının sahib olduğu nizamnamə kapitalının miqdarı 1 milyard 241.29 milyon manat təşkil edir (<https://abb-bank.az/az/ferdi/elektron-xidmetler/>).

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkə ərazisində 26 bank olmasına baxmayaraq, Milli İran ilə Pakistan Milli Bankının ölkəmizdə filial olaraq fəaliyyət göstərir.

Cədvəl 3: Azərbaycan banklarının nizamnamə kapitalına görə rənkinqi (12.03.2021)

N°	Bankın adı	Səhm kapitalı, manatla
1	"Azərbaycan Beynəlxalq Bank" ASC	1,241,287,248
2	"Yelo Bank" ASC	378,000,000
3	"Xalq Bank" ASC	364,772,544
4	"Paşa Bank" ASC	354,511,800
5	"Bank VTB (Azərbaycan)" ASC	315,815,000
6	"Accessbank" QSC	258,718,023
7	"Kapital Bank" ASC	245,850,000
8	"Premium Bank" ASC	154,601,370
9	"Expressbank" ASC	137,256,651
10	"Unibank Kommersiya Bankı" ASC	125,686,356
11	"Muğanbank" ASC	102,500,000
12	"Rabitəbank" ASC	101,300,077
13	"Naxçıvanbank" ASC	77,250,000
14	"Bank Respublika" ASC	73,461,089
15	"AFB Bank" ASC	70,393,455
16	"Turan Bank" ASC	70,004,318
17	Bank"BTB" ASC	66,450,000
18	"Günay Bank" ASC	64,910,093
19	"Azərbaycan Sənaye Bankı" ASC	60,000,000
20	"Yapı Kredi Bank Azərbaycan" QSC	55,380,704
21	"Bank Of Baku" ASC	52,870,000
22	"Azər-Türk Bank" ASC	50,000,000
23	"Ziraat Bank Azərbaycan" ASC	50,000,000

Mənbə: <https://banker.az/az%99baycanda-%99n-boyuk-s%99m-kapitalina-sahib-olan-banklar-aciqlandi/>

Postkoronavirus dövründə siyasətçilər kredit axınını dəstəkləmək üçün geniş spektrli tədbirlər həyata keçirdilər. Bəzi tədbirlər bankların kapitalını qorumaqla və zərərlərin uçotunda çevikliyi təşviq etməklə onların kredit vermə qabiliyyətini gücləndirmişdir. Digərləri, məsələn, dövlət tərəfindən dəstəklənən kredit zəmanətləri və ya kredit proqramlarının maliyyələşdirilməsi bankları mövcud imkanlarından istifadə etməyə həvəsləndirdi.

Covid-19 və onunla əlaqəli sağlamlıq tədbirləri iqtisadi fəaliyyətin qəfil dayanmasına səbəb oldu, pul, fiskal və prudensial orqanların sürətli və güclü reaksiyasını tələb etdi. Əsas ictimai məqsəd real iqtisadiyyata, xüsusilə də bank

kreditlərinə davamlı kredit axınını təmin etmək idi. Bu xüsusiyyət, Covid-19 siyasət

tədbirlərinin iki əsas mexanizm vasitəsilə bank krediti axınını necə dəstəklədiyini nümayiş etdirir: bankların kredit vermə qabiliyyətini artırmaqla və bankları kredit verməyə təşviq etməklə. Bu tədbirlər birbaşa bankları və onların borcalanlarını hədəfə alıb. Məsələn, bankların kapitalının qorunması və zərərlərin uçotunda çevikliyin təşviq edilməsi hesabına balans potensialı gücləndirilmişdir. Bu cür prudensial tədbirlər həm də kreditləşmə üçün mühüm təməl olan bankların dayanıqlığını dəstəkləməyə çalışırdı. Öz növbəsində, kredit zəmanət proqramları və kredit proqramlarının maliyyələşdirilməsi kimi fiskal və monetar tədbirlər bankların risklərini və ya maliyyələşdirmə xərclərini azaltmaqla kredit vermək üçün stimulları artırdı (<https://www2.deloitte.com/az/az/kredit.html>).

2021-ci ildə kredit imkanlarını yüksəldən banklar digər banklara nisbətən kreditləşmələrini daha çox artırdılar. Daha səxavətli zəmanət proqramları, xüsusilə Covid-dən ağır zərbə alan sektorlarda KOB-lara verilən kreditlərin daha böyük artımı ilə əlaqələndirildi. Statistika baxsaq görərik ki, son illər Azərbaycanda bir neçə dövlət bankı özəlləşmişdir. Baş verən iqtisadi böhranlara tab gətirə bilməyən banklar isə öz fəaliyyətlərini dayandırmışdır.

Dissertasiyanın II fəsilində topladığım məlumatlara və hesabatlara əsaslanaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, koronavirusun nə qədər davam edəcəyi və iqtisadi nəticələrinin necə olacağı məlum olmasa da, virusun zərərinə minimuma endirmək üçün dövlətimiz geniş iqtisadi tədbirlər həyata keçirir. Bank sektoru, turizm və sənaye sahələri ilə birlikdə ən böyük risk qrupuna daxil olduqları üçün AR-nın Prezidentinin 2020-ci il 19 mart tarixli 1950№-li Sərəncamının 10.2-ci bəndinin icrası ilə bağlı Tədbirlər Planı”ı hazırlanmışdır. Planda büdcədən bu sahələrə yardım ayrılmış və müxtəlif güzəştlər tətbiq olunmuşdur. Bu il biznes kreditlərinə konkret güzəştlərin verilməsini nəzərdə tutan iqtisadi paket qəbul olundu. Biznes kreditləri üzrə 12 olan orta faiz dərəcəsinin 10 faizi dövlət tərəfindən subsidiya olundu. Bu da 1 milyard manatlıq kredit portfelinə əhatə etdi. Sözügedən istiqamətdə 100 milyon manat vəsait ayrıldı. Kreditlərin artmasının

problemlı kreditlərin artmasına hansı şəkildə təsir edəcəyini, başqa sözlə desək bank sektoru üzərində mənfi təsirlər yaradıb yaratmayacağını pandemiya tam başa çatdıqdan sonra daha yaxşı analiz edib, qiymətləndirmə apara bilərik.

III FƏSİL. POSTKORONAVİRUS DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANDA KOMMERSİYA BANKLARININ İNKİŞAFININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Postkoronavirus dövründə Azərbaycanda kommersiya banklarının inkışafının əsas istiqamətləri

Hamıya məlumdur ki, planetimiz və onun bir hissəsi olan Azərbaycan COVID-19 pandemiyasının yaratdığı dərin böhran və sıxıntı ilə üz-üzədir. Dünyanın ən inkışaf etmiş ölkələri belə bu virus qarşısında aciz qalıb. COVID-19 bir sıra ölkələrdə bankların və şirkətlərin maliyyə müflisləşməsinə, kütləvi işsizliyə, durğunluq dövrünü yaşayan qlobal iqtisadiyyata və nəticədə qlobal iqtisadiyyatın tənəzzülə keçməsinə səbəb olub. Pandemiya Azərbaycana digər ölkələrə nisbətən gec gəlib, lakin enerji qiymətlərinin aşağı düşməsi fenomeni müşahidə olunmağa başlayıb. Azərbaycanda makroiqtisadi sabitliyin qorunmasında irəliləyiş və qlobal risklərin qarşısının alınması üçün qəbul edilən qərarlar Azərbaycan bazarı üçün qlobal volatilliyin artması risklərini məhdudlaşdırıb. Pandemiyanın ölkənin maliyyə sektoruna təsirinin üç ötürücü kanalı var (sxem 3).

Sxem 3: Pandemiyanın maliyyə sektoruna təsiri istiqamətləri



Mənbə: <https://www.cbar.az/page-42/monetary-indicators>

Neftin qiymətinin aşağı düşməsi və digər malların ixracı tədiyyə balansı kanalı vasitəsilə valyuta bazarına təsir edir. Kredit riskləri fonunda bankların maliyyə vəziyyəti pisləşə bilər ki, bu da bankları kreditlərin verilməsini məhdudlaşdırmağa məcbur edəcək və kredit kanalı vasitəsilə iqtisadiyyata mənfi

təsir göstərəcək. Təsərrüfat subyektlərinin gəlirlərinin azalmasının nəticəsi kredit riskinin artması, maliyyə xidmətlərinə tələbatın və maliyyə sektorunun gəlirlərinin azalması olacaq.

Koronavirus pandemiyasının mənfi təsiri üçün əlavə kanal maliyyə sektorunda, ilk növbədə kreditləşmə sahəsində fəaliyyət potensialının azalması ola bilər. Təsərrüfat subyektlərinin gəlirlərinin azalması onların kredit qabiliyyətini azaldır ki, bu da bankların iqtisadiyyatı kreditləşdirməni davam etdirmək istəyini məhdudlaşdırır. Pandemiyanın kredit kanalına təsiri aşağıdakı risklərin reallaşması ilə əlaqələndirilə bilər:

- potensial borcalanların gəlirlərinin azalması;
- onlara xidmət imkanlarının daralması ilə əlaqədar kreditlərin məhdudlaşdırılması;
- borcalanların kreditlərinin keyfiyyətinin pisləşməsi və kredit riskinin artması;
- yeni kreditlərə tələbi məhdudlaşdıran kreditlər üzrə faiz dərəcələrinin artması;
- banklar kreditləşdirmə standartlarını sərtləşdirir, o cümlədən kredit məhsulları üzrə limitləri azalda bilər;
- maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi fonunda bəzi banklar kreditləşməni artırmaq üçün kapital çatışmazlığı ilə üzləşə bilər.

“Dünya enerji bazarlarında və birjalarda baş verən koronavirus pandemiyasının (COVID-19) və onun yaratdığı kəskin dalğalanmaların azaldılması ilə bağlı bir sıra tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamına əsasən, Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatı, makroiqtisadi sabitlik, ölkədə məşğulluq və sahibkarlıq subyektləri məsələləri üzrə” dörd işçi qrupu yaradılıb. Onlardan ikisi bank işi ilə bağlıdır (Hendrickson, Jill M. 2019, 212 p.).

Mərkəzi Bankın sədrinin rəhbərliyi ilə fəaliyyət göstərən İşçi Qrupu pandemiyanın Azərbaycanın maliyyə sektoruna və makroiqtisadi mühitinə ehtimal olunan mənfi təsirini qiymətləndirmək, əlavə tədbirlərlə bağlı təkliflərini hazırlayıb Nazirlər Kabinetinə təqdim etmək tapşırılıb. Azərbaycan manatının məzənnəsi və istehlak qiymətləri ölkədə makroiqtisadi sabitliyi qorumaq üçün tədbirlər görür.

Bunlar Mərkəzi Bank sədrinin rəhbərliyi ilə yaradılmış işçi qrupuna pandemiyanın Azərbaycanın maliyyə sektoruna və makroiqtisadi mühitə ehtimal olunan mənfi təsirini qiymətləndirmək, o cümlədən:

- 1) Azərbaycan manatının məzənnəsinin sabitliyinə dəstək;
- 2) istehlak qiymətlərinin sabitliyinə dəstək;
- 3) ölkədə makroiqtisadi sabitliyin qorunmasıdır.

Hazırda Azərbaycanda həm sosial, həm də büdcə pul siyasəti əsasən pandemiyanın ev təsərrüfatlarının və biznes gəlirlərinə təsirinin neytrallaşdırılmasına yönəlib. Hökumət və Mərkəzi Bank tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin əsas məqsədi bütövlükdə maliyyə sisteminin təkmilləşdirilməsi və istehlakçıların, xüsusən də banklardakı əmanətlərinin mənafeyini qorumaq və onların itirilməsi təhlükəsinin qarşısını almaq, onların sərbəst istifadəsinə imkan yaratmaqdan ibarətdir.

Real sektorda maliyyə imkanlarına çıxışı genişləndirmək üçün Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı ilə 200 milyon ABŞ dolları məbləğində Çərçivə Sazişi imzalanmışdır. Artıq 50 milyon ABŞ dollarından artıq birinci tranşın icrasına başlanılıb (<https://www.cbar.az/page-40/statistical-bulletin>).

Pandemiya dövründə bir sıra kommertiya bankları dəstək tədbirləri həyata keçirmişlər. Bunlardan biridə AccessBankdır. AccessBank kənd təsərrüfatı sahəsində sahibkarlara dəstəyi hələdə davam etdirir. Bankın Kənd Təsərrüfatı Kredit və İnkişaf Agentliyi (AKİA) ilə tərəfdaşlığı çərçivəsində 2021-ci ildə kənd təsərrüfatı sahəsində müxtəlif layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün 532 sahibkara güzəştli kreditlər verilib. Ötən il ərzində AccessBank AKİA ilə əməkdaşlıq çərçivəsində fermerlərə ümumilikdə 5297 manat kredit verib. Fərdi fermerə verilən kreditin maksimal məbləği 200 min manat olub. 2021-ci ildə kredit almaq üçün ən çox müraciət edənlər Bərdə, Lənkəran, Gəncə, Xaçmaz və Mingəçevirdən olan sahibkarlar olub. Fermerlər əsasən heyvandarlığın, arıçılığın, bağçılıq və əkinçiliyin inkişafı, eləcə də aqrotexniki xidmətlərin göstərilməsi üçün maliyyə dəstəyi üçün müraciətlər edirlər (<https://www.accessbank.az/az/our-bank/news/>).

Qeyd edək ki, AR Prezidentinin 08.04.2020-ci il tarixli fərmanı ilə aqrar sahənin maliyyələşdirilməsində yeni mərhələyə start verilib. Həmin vaxtdan

fermerlər bağçılıq, əkinçilik, heyvandarlıq və digər ailə təsərrüfatlarının yaradılması və genişləndirilməsi üçün kreditlər almağa başladılar. Fermerlərə kənd təsərrüfatı texnikasının, texnoloji avadanlıqların və damazlıq heyvanların alınması üçün 15 000 manatadək mikrokreditlər, habelə onların aqrobiznesinin gələcək inkişafı ilə bağlı digər məqsədlər üçün daha iri məbləğdə - 200 000 manatadək kreditlər təklif olunur.

AccessBank 2022-ci ildən kiçik biznesə xidmət göstərməklə Azərbaycanda mikromaliyyə sahəsində lider olaraq qalır. Bankın müştərilərinin 29 filialı var ki, onlardan 15-i Bakıda, 14-ü isə ölkənin müxtəlif bölgələrində fəaliyyət göstərir.

Ölkənin ən böyük kommersiya banklarından biri olan Bank Republika ölkənin real sektorunun inkişafı üçün xarici investisiyaların cəlb edilməsi istiqamətində uğurlu fəaliyyət göstərir. Belə ki, Bank Azərbaycanda aqrar, kiçik və orta biznesin inkişafı üçün Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (AYİB) ilə 2 iri kredit sazişi imzalayıb. AZAFF-ın kənd təsərrüfatı layihəsi çərçivəsində ilk kredit müqaviləsi imzalanıb, vəsait kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının maliyyələşdirilməsinə yönəldiləcək. İkinci kredit sazişi kiçik və orta biznesin, o cümlədən COVID-19 pandemiyasından zərər çəkmiş müəssisələrin maliyyələşdirilməsi üçün imzalanıb. Ayrılan vəsaitin ümumi məbləği 13,5 milyon dollar olduğu halda, hər iki kredit milli valyutada veriləcək ki, bu da yerli sahibkarlara valyuta risklərindən yayınmağa imkan verəcək.

Qeyd edək ki, bu, Bankla beynəlxalq maliyyə təşkilatları arasında cari il üçün ilk kredit sazişi deyil. 2021-ci ildə Respublika Bankı Hollandiya İnkişaf Bankı (FMO), eləcə də Avropa investisiya şirkəti EMF Microfinance Fund ilə kredit müqaviləsi bağlayıb.

“Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankından növbəti kreditin alınması beynəlxalq maliyyə institutları ilə səmərəli əməkdaşlığın davamıdır və bu, öz növbəsində bankın ölkənin real sektoruna dəstək strategiyasının həyata keçirilməsinin tərkib hissəsidir. Bank Respublika üçün prioritetdir. İmzalanmış saziş aparıcı beynəlxalq maliyyə institutları tərəfindən banka yüksək etimad səviyyəsini təsdiqləyir. Bankın əsas məqsədi şirkətlərin böyüməsinə,

məhsuldarlığın və məşğulluğun artırılmasına töhfə verən bank kreditləşməsinin inkişafıdır.

COVID-19 xidmət səviyyəsindən tutmuş iş qrafikinə qədər bir çox əməliyyat aspektlərinə təsir göstərmişdir. Amma bütün maneələrə baxmayaraq, Azərbaycanın bütün sınaqlardan uğurla keçə bilən bank sektorundan biri də Azərbaycanın Beynəlxalq bankıdır. Belə ki, bank ən çətin dövrdə belə müştərilərə fasiləsiz xidmət göstərə bilib. Pandemiya zamanı vaxtında və məqsədyönlü atdığı addımlar nəticəsində bank sektoru risklərdən və problemlərdən etibarlı şəkildə qorunub. Dövlətimizin keçirdiyi tədbirlərin həyata keçirilməsində bank sektoru da vasitəçi rol oynayıb. Kifayət qədər qısa müddət ərzində bank əhalinin həssas təbəqələrinin 600 mindən çox nümayəndəsinə sosial ödəniş kartları vermişdir. Bir neçə ay ərzində bu kartlar sosial yardımın fasiləsiz ödənilməsinə təmin edib. Dövlət təkcə əhalinin sosial müdafiəsi olmayan təbəqələrinə deyil, həm də kiçik və orta biznesə, mikro biznesə dəstək verib. Dövlət subsidiyaları və digər ödənişlər bank əməkdaşlarının gərgin əməyi sayəsində vaxtında ünvanlara çatdırılıb (<https://www.stat.gov.az/source/labour/>).

Pandemiya bank sektorunda müəyyən müsbət dəyişikliklərə səbəb olub. Bankın müştərilərində yeni vərdişlər formalaşmışdır. İndi onlar getdikcə uzaqdan texniki xidmətə və rəqəmsal xidmətlərə müraciət edirlər. Bütövlükdə ölkə üzrə istər fiziki, istərsə də hüquqi şəxslər tərəfindən həyata keçirilən nağdsız ödənişlərin payı və həcmi artıb. Cəmi bir il əvvəl nağdsız ödənişlərin və rəqəmsallaşmanın belə sürətlə artacağını təsəvvür etmək mümkün deyildi. Mobil əlavələrdən istifadə edənlərin sayı xeyli artır, hər ay təxminən 70-80 min yeni istifadəçi onu yükləyir. Son üç ayda mobil əlavə vasitəsilə kommunal ödənişlərin həcmi və sayı əvvəlki dövrlə müqayisədə 2 dəfə artıb. Nağdsız ödənişlərə gəlicə, isə, bir çox mağazaların ciddi karantin şəraitində işləməməsinə baxmayaraq, kartla ödənişlərin həcmi 25% artıb. Kontaktsiz kart ödənişlərinin sayı 10 dəfədən çox artıb.

Rəqəmsal həllər və uzaqdan xidmət imkanlarına maraq kəskin artıb. Bu da performansla təsir edir. ABB müştərilərə uzaqdan hesab açmaq imkanını təklif edən

ilk banklardan biri olmuşdur. Belə ki, bu günə kimi 700-dən çox şirkət korporativ hesablarını uzaqdan açıb və ABB-nin müştərilərinə çevrilib.

2020-ci ildə internet bankçılıq vasitəsilə əməliyyatların ümumi dövriyyəsi iki dəfə artıb. Həmin ildən də bankın innovasiya mərkəzində müştərilər üçün korporativ bank xidmətlərinin interfeysini tamamilə yeniləmək planı həyata keçirilməyə başlanmışdır. Yaradılan İnnovasiya Mərkəzində bank korporativ müştərilərinə yeni rahat və sadə funksionallıqla internet bankçılıq sahəsində yeni həllər təqdim etməyi planlaşdırır. Bu tədbirlər pandemiyanın şirkətlərin gündəlik həyatına və bankların işinə gətirdiyi ən müsbət cəhətlərdən biri hesab edilir.

Uzaqdan işləmə ənənəsi banklara xarici mütəxəssisləri asanlıqla layihələrə cəlb etməyə kömək etdi. Bu cür təcrübə əcnəbi məsləhətçilər üçün ezamiyyətlərin maliyyələşdirilməsi, aviabiletlərin alınması və s. xərclərinə qənaət etməyə imkan verdi. Hazırda bu mərkəzdə bankın bütün rəqəmsal həlləri və rəqəmsal məhsulları hazırlanır. Mobil bank proqramı buna yaxşı nümunədir. Bu məhsul Azərbaycan Beynəlxalq Bankının əməkdaşları tərəfindən sıfırdan yaradılıb və hər gün yeni funksionallıq əsasında təkmilləşdirirlər. Azərbaycan beynəlxalq bankının qarşısındakı əsas məqsəd müştərilərin gözləmə prosesini yarıya endirmək, rəqəmsal həllərinin funksiyalarını zənginləşdirmək və lazımi xidmətləri uzaq formatda təqdim etməkdir. Son illər rəqəmsal həllərin strateji inkişafı ən yüksək prioritet olacaq.

Sahibkarlığa dəstək, rəqəmsal xidmətlər, innovasiyaların geniş tətbiqi bankın strategiyasına daxildir. Bankın bütün fəaliyyət istiqamətləri üzrə modernləşdirilməsi istiqamətində təşəbbüslər nəzərdə tutulub və bu istiqamətdə razılaşdırılmış layihələr həyata keçirilir. Həm maliyyə sabitliyi, həm də Azərbaycan Beynəlxalq Bankının hazırlıq səviyyəsi onu bu vəziyyətdən minimal itkilərlə çıxmağa imkan verir. Bankın sabit mövqeyi və mümkün mənfi təsirlərə qarşı dayanıqlılığı “Moody's” beynəlxalq reyting agentliyi tərəfindən hazırlanan ölkənin bank sektorunun son təhlilində də öz əksini tapıb (<https://abb-bank.az/az/ferdi/elektron-xidmetler/>).

Covid-19 dövründə kreditləşməni artırmaq məqsədi ilə banklar yeni kreditlər vermək üçün balans imkanlarına malik olmalıdırlar. Dövlət siyasəti tədbirləri kapital əmsallarını artırmaq, bu əmsallara dair tələbləri yumşaltmaq və ya banklara mühasibat uçotunda çeviklik verməklə bu potensialı gücləndirə bilər. Likvidlik məhdudiyyətlərinə gəldikdə, mərkəzi bankın sürətli hərəkəti maliyyələşdirmə likvidliyinin banklar üçün problem olmadığını təmin edə bilər.

Siyasət tədbirləri kapitalın böyüməsini dəstəkləməklə onu gücləndirə bilər. Tənzimləyicilər, prinsipcə, bankları yeni kapital cəlb etməyə təşviq etməklə bu nəticəyə nail ola bilsələr də, kapitalın dəyəri xüsusilə yüksək olan böhran şəraitində bu, nadir hallarda bazar mexanizmləri vasitəsilə araşdırılır. Bankları kapitalı səhmdarlar arasında bölüşdürməkdənsə, öz mənfəətlərini saxlamağa məcbur edən kapitalın ödənilməsi üzrə məhdudiyyətlər daha effektivdir.

Paralel olaraq, siyasət tədbirləri bankların balans hesabatlarının ölçülmüş riskini azaltmaqla kreditləşmə qabiliyyətinə qoyulan məhdudiyyətləri azalda bilər. Mövcud kreditlər üzrə moratoriumlar borcalanların buraxılmış ödənişlər kimi çətinliklərinin yaranmasının qarşısını alaraq risk çəkilərinin artmasının qarşısını alır.

Səlahiyyətli hərəkətinin tənzimləyici məhdudiyyətləri özləri yumşaltmaqla əlavə balans imkanlarını səfərbər edə bilərlər. Ən sadə yol, lizinq siyasətindəki bütün banklarda kapitalı azad edən kontrtsiklik kapital buferi kimi tamponların sərbəst buraxılmasıdır. Digər tənzimləyici kapital tamponlarından istifadənin təşviq edilməsi, xüsusən də əlavə tənzimləyici məhdudiyyətlərin olmadığı halda, potensial yarada bilər (Duncan Knowles, 2021, 367 p.).

Banklar ehtiyat balans imkanlarından yalnız o halda istifadə edirlər ki, yeni kreditlər borcalanların ödəmə qabiliyyətinə xələl gətirməyəcək faiz dərəcələri ilə əlverişli risk-gəlir balansını təklif edir. Dövlət siyasəti bankların daşdığı riskə və onların maliyyələşdirmə xərclərinə təsir etməklə bu güzəştə və beləliklə də bankların kreditləşdirmə stimullarına təsir göstərə bilər.

Bir sıra tədbirlər banklar baxımından kredit riskini azalda bilər. Dövlət sektoru tərəfindən verilən kredit zəmanətləri kreditdən kredit riskinin bir hissəsini

və ya hamısını aradan qaldırır və beləliklə, banklar üçün müştəri münasibətlərini davam etdirmək üçün onu daha cəlbedici edir. Bununla belə, zamanətlər müəyyən edilmiş kredit faizləri ilə əl-ələ verdikdə bu təsir azaldıla bilər və beləliklə, faiz marjalarında qapaq saxlanıla bilər. Digər fiskal tədbirlər ilk növbədə borcalanın kredit qabiliyyətini gücləndirir. Bunlara, məsələn, məzuniyyət proqramları, birbaşa köçürmələr, vergi təxirə salınmaları və ya güzəştlər, qrantlar və kapital inyeksiyaları daxildir (E. П. Жарковская, 2020, 334 c.).

Hakimiyyət orqanları maliyyələşdirmə xərclərini azaltmaqla yeni kreditlərin cəlbediciliyini artırmağa bilər. Məsələn, əlavə təşviqlərlə, adətən banklara bu maliyyələşmənin necə əldə olunduğu və istifadə edildiyi ilə bağlı müəyyən şərtlər daxilində aşağı qiymətli maliyyələşdirməyə çıxış təklif edən kredit proqramlarının maliyyələşdirilməsidir. Siyasətçilər çox qısa müddət ərzində bir çox müxtəlif tədbirlər həyata keçirdilər. 2020-ci ilin birinci yarısında tətbiqlərə diqqət yetirərək, bu tədbirləri ölkələr və regionlar üzrə xəritələşdiririk ki, bu da bizə Covid-19 şokuna

qarşı siyasət reaksiyasının çox hissəsini tutmağa imkan verir.

Ümumiyyətlə, dövlət tərəfindən hazırlanmış proqramların məzmununa diqqət yetirsək, görərik ki, nəzərdə tutulan tədbirlər, dəstək proqramları Azərbaycan iqtisadiyyatının bu mərhələdən sonrakı ümumi mənzərəsini təsvir edir. Məqsəd tək-cə müvəqqəti problemin təsirlərini minimuma endirmək deyil. Dəstək proqramları vasitəsilə hökumət sağlam və dayanıqlı iqtisadiyyat qurur.

Bu proses son illər ölkəmizdə aparılan köklü islahatlarla başlayıb, indi daha da sürətlənmişdir. Bu prosesin əsas məqsədlərindən biri də ölkəmizdə sağlam və dayanıqlı maliyyə-bank sisteminin olmasıdır. Azərbaycan Beynəlxalq Bankı ölkənin aparıcı banklarından biri kimi bu sistemdə öz layiqli yerini tutmaq və bu inkişafın tərkib hissəsinə çevrilmək üçün proseslərin üzərinə düşən hissəsinin icrasına məsuliyyətlə yanaşır.

3.2. Postkoronavirus dövründə Azərbaycanda kommertiya banklarının inkişafının təkmilləşdirilməsi tədbirləri

Azərbaycan Respublikasının bank-maliyyə sistemində islahatların aparılması və möhkəmləndirilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər bankların kapitallaşma səviyyəsinin yüksəlməsinə, iqtisadiyyatın kreditləşdirilməsi miqyasının artmasına, bank fəaliyyətinin spektrinin genişlənməsinə şərait yaratmışdır.

Eyni zamanda, sahibkarlıq subyektləri ilə tam hüquqlu tərəfdaşlıq əlaqələrinin qurulması, əhalinin və sahibkarlıq subyektlərinin bank sistemində inamının gücləndirilməsi məqsədilə göstərilən bank xidmətlərinin keyfiyyətinin daha da yüksəldilməsi və komməriya banklarının iş metodlarının əsaslı surətdə təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tapşırıqlar verilib (Duncan Knowles, 2021, 367 p.).

Bundan əlavə, respublikanın Mərkəzi Bankı tərəfindən komməriya banklarının daxili valyuta bazarının liberallaşdırılması şəraitində sabitlik və uyğunlaşma qabiliyyətinə dair apardığı stress-testin nəticələrinə əsasən, valyuta bazarının maliyyələşdirilməsinə mənfi təsir göstərən bir sıra çatışmazlıqlar aşkar edilib.

2021-ci ildə artımın əsas amilləri ipoteka da daxil olmaqla iqtisadiyyatın kreditləşdirilməsini, kiçik və orta biznesin kreditləşdirilməsini dəstəkləmək üçün dövlət proqramları olmuşdur.

Eyni zamanda, biznesin inkişafı kontekstində Azərbaycanın komməriya banklarının təxminən 70%-i 2021-ci ildə əməliyyat xərclərini artırmamışdır. Biznesin inkişafı zamanı xərclərə nəzarət, bankların əməliyyat səmərəliliyinə artan diqqətinin sübutudur. Aşağı faiz dərəcəsi mühitində xərclərin optimallaşdırılması əsas rəqabət üstünlüyüdür.

Rəqəmsallaşma, proseslərin optimallaşdırılması, çarpaz satış və yeni məhsulların inkişafı 2022-ci ildə banklar üçün əsas prioritetlərdən biri olmuşdur.

Əməliyyat səmərəliliyinin artırılması tədbirləri kimi respondent bankların əksəriyyəti İT sistemlərini inkişaf etdirməyi və biznes proseslərinin səmərəliliyini, o cümlədən avtomatlaşdırma vasitəsilə artırmağı planlaşdırır. Bu tendensiya həm Azərbaycan, həm də beynəlxalq banklar üçün xarakterikdir.

Filial və şöbələrin qorunub saxlanmasına baxmayaraq, banklar müştərilərlə qarşılıqlı əlaqə üçün rəqəmsal kanalları inkişaf etdirməyi davam etdirməyi planlaşdırır. Bir çox beynəlxalq oyunçularla müqayisədə Azərbaycan banklarının müştəri xidmətlərinin rəqəmsallaşma səviyyəsi daha yüksək səviyyədədir. COVID-19 pandemiyası yalnız müştərilərlə rəqəmsal qarşılıqlı əlaqə kanallarının aktiv istifadəsini sürətləndirdi (Мамедов З.Ф., 2021, с. 18-22).

Rəqəmsallaşma tendensiyası 2021-ci ildə güclü şəkildə inkişaf etmiş, uzaq kanallar vasitəsilə emal olunan məhsulların payı sürətlə artıdır. 2020-ci ilin digər tendensiyası müştərilərə maliyyə və qeyri-maliyyə məhsullarının alınmasını təklif edən bank ekosistemlərinin inkişafı olub. Bir çox böyük və orta ölçülü banklar çarpaz satışın, ilk növbədə maliyyənin böyüməsinə diqqət yetirdilər. Bank sığortası kimi klassik məhsullarla yanaşı, bazar iştirakçıları öz müştərilərinə aktiv şəkildə investisiya və digər məhsullar təklif etməyə başladılar.

Bu baxımdan, bir çox banklar biznesi inkişaf etdirmək, komissiya gəlirlərini artırmaq və müştərilərini öz ekosistemlərində saxlamaq üçün tərəfdaşların cəlb edilməsinə diqqət yetirirlər.

Azərbaycan Prezidentinin əhalinin rifahının yaxşılaşdırılması, sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi istiqamətində hər bir qərarı, hər bir addımı cəmiyyət tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılır və böyük rəğbət doğurur.

Azərbaycan Mərkəzi Bankının İdarə Heyəti 23 aprel 2020-ci il tarixində “Koronavirus pandemiyası şəraitində fiziki şəxslərin və sahibkarların dəstəklənməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” qərar qəbul edib. Qərarla fiziki şəxslərin Azərbaycan İpoteka və Kredit Zəmanət Fondunun vəsaiti hesabına verilmiş ipoteka kreditlərinin restrukturizasiyası, dövlət vəsaiti hesabına verilmiş biznes kreditlərinin restrukturizasiyası, habelə sığorta və kapital bazarı iştirakçılarının dəstəklənməsi ilə bağlı müddəalar nəzərdə tutulub. Mərkəzi Bankın dəstək planı aşağıdakı sahələri əhatə edir:

1. Pandemiyadan əziyyət çəkən sahibkarlara dəstək: Qərarla pandemiyadan zərər çəkmiş ərazilərdə fəaliyyət göstərən özəl sahibkarlıq subyektlərinə (fərdi sahibkarlar da daxil olmaqla) kredit təşkilatları tərəfindən verilən kreditlərin

01.03.2020-ci il tarixinə qənaətbəxş kredit tarixçəsinə malik olmaq şərtilə restrukturizasiyası imkanları nəzərdə tutulub. Banklar bu kreditlər üzrə ödənişləri sahibkarların tələbi və tərəflərin qarşılıqlı razılığı əsasında uzada bilər. Bu halda, borcalanın maliyyə vəziyyətindən və kreditin restrukturizasiyasından asılı olmayaraq, kreditin keyfiyyəti 30.09.2020-ci ilə qədər pisləşməməlidir. Bundan əlavə, banklara tövsiyə olunur ki, 30 sentyabr 2020-ci il tarixinədək sahibkarların kredit öhdəlikləri (əsas məbləği və ya faiz hissəsi) üzrə icrasının gecikdirilməsinə görə cərimələr hesablamasınlar.

2. Fiziki şəxslərə dəstək (sahibkarlıqla məşğul olmayan): Fiziki şəxslərə Azərbaycan Respublikasının İpoteka və Kredit Zəmanət Fondunun vəsaiti hesabına ayrılmış ipoteka kreditlərinin restrukturizasiyası imkanı verilir. Borcalanların tələbi əsasında kreditlər restrukturizasiya edilmişdir. 1 mart 2020-ci il tarixinədək verilmiş və qənaətbəxş keyfiyyətə malik belə kreditlərin 30 sentyabr 2020-ci il tarixinədək restrukturizasiyası aparılsa, keyfiyyəti pisləşməyəcək. Banklar tərəfindən öz vəsaitləri hesabına ipoteka kreditləşməsinin stimullaşdırılması məqsədilə bu kateqoriyadan olan kreditlər üzrə risk dərəcələrinin 100 faizdən 50 faizə endirilməsi qərara alınmışdır.

Banklara tövsiyə olunurdu ki, 30 sentyabr 2020-ci il tarixinədək fiziki şəxslərin kredit öhdəliklərinin (əsas məbləğ və ya faiz hissəsi) icrasının gecikdirilməsinə görə cərimələr hesablamasınlar və tətbiq etsinlər. Kredit təşkilatları bu müddət ərzində borc alanlar tərəfindən kredit təşkilatlarına ödəniləcək əsas borc üzrə faizləri hesablamağa davam etmişdir.

3. Bankların tənzimləmə yükünün yumşaldılması: Qeyd edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsinə imkan yaratmaq, sahibkarlıq subyektlərinə və fiziki şəxslərə maliyyə xidmətlərinin dayanıqlığını təmin etmək və kreditləşmə imkanlarını artırmaq məqsədilə ilin sonunadək bankların kapitalına təzyiq göstərən bir sıra normativ tələblər adekvatlıq əmsalının faizlərinin azaldılması daxil olmaqla yumşaldılmışdır.

4. Müəyyən iqtisadi sahələrin kredit resurslarına çıxışının təşviq edilməsi: Tibbi avadanlıq və aksesuar istehsalçılarında verilən kreditlər üzrə risk dərəcəsi 100%-dən 20%-ə endirilib ki, bu da banklara həmin sahəyə daha ucuz və daha az kapital tələb edən kreditlər ayırmağa imkan verir.

5. Ödəniş xidmətləri ilə bağlı dəstək: Aşağı iqtisadi fəallığı nəzərə alaraq, nağdsız ödənişlərin stimullaşdırılması və xərclərin azaldılması məqsədilə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Sxem 4: Nağdsız ödənişlərin stimullaşdırılması və xərclərin azaldılması tədbirləri




Mənbə: https://www.taxes.gov.az/files/2/Vergilere_aid_nesrler/4/4.19.pdf

Sığorta xidmətləri ilə bağlı dəstək: Sığorta şirkətlərinə bir sıra tənzimləyici tətillər və təşviqlər də verilir. O cümlədən, sığortaçılara tövsiyə olunur ki, karantin rejiminin bilavasitə təsirinə məruz qalmış sığortaolunanlara könüllü sığorta müqavilələri üzrə sığorta haqlarının ödənilməsində 30 sentyabr 2020-ci il tarixinədək güzəşt müddəti müəyyən edilsin, o cümlədən elektron sığorta sistemlərindən səmərəli istifadə etməklə sığorta xidmətləri göstərsin.

Kapital bazarı iştirakçılarında dəstək: Mərkəzi Bank koronavirus pandemiyasının kapital bazarı iştirakçılarında mənfi təsirini yumşaltmaq üçün də tədbirlər görmüşdür. Bu məqsədlə kapital bazarı iştirakçılarında aşağıdakı tənzimləyici tətillər təqdim edildi:

Sxem 5: Kapital bazarı iştirakçılarında tənzimləyici tətillər

- 
- investisiya şirkətləri tərəfindən kapital tələbləri pozulduqda, onlara qarşı məcburi tədbirlərin tətbiqi 2021-ci il yanvarın 1-dək təxirə salınmışdır
 - investisiya şirkətləri və birjalar tərəfindən illik audit hesabatlarının dərci 30 sentyabr 2020-ci il tarixinədək təxirə salınmışdır
 - qiymətli kağızları kütləvi təklif olunan və tənzimlənən bazarda ticarəti həyata keçirilən emitentlər tərəfindən illik və yarımillik hesabatların dərci 1 ayadək təxirə salınmışdır
 - investisiya şirkətlərinin və birjaların fəaliyyətinin yoxlanılması 30 sentyabr 2020-ci il tarixinədək təxirə salınmışdır

Mənbə: https://www.taxes.gov.az/files/2/Vergilere_aid_nesrler/4/4.19.pdf

Yuxarıda göstərilən tədbirlər kapital bazarı iştirakçılarının tənzimləmə yükünün yumşaldılması və dövlət qiymətli kağızlar bazarında investorların əməliyyat xərclərinin optimallaşdırılması və təkrar bazar əməliyyatlarının daha çevikləşdirilməsindən ibarət olmuşdur.

Covid-19-un düşməsindən sonra siyasətçilər kredit axınını dəstəkləmək üçün geniş spektrli tədbirlər həyata keçirdilər. Bəzi tədbirlər bankların kapitalını qorumaqla və zərərlərin uçotunda çevikliyi təşviq etməklə onların kredit vermə qabiliyyətini gücləndirmişdir.

Digərləri, məsələn, dövlət tərəfindən dəstəklənən kredit zəmanətləri və ya kredit proqramlarının maliyyələşdirilməsi, bankları mövcud imkanlarından istifadə etməyə həvəsləndirdi (<https://www.cbar.az/law-210/decision-no-161-1>).

Bundan əlavə, qiymətli kağızlar bazarının iştirakçılarına aşağıdakı güzəştlər verilmişdir:

Sxem 6: Qiymətli kağızlar bazarı iştirakçılarının güzəştlərinin verilməsi

Milli Depozit Mərkəzi 30 sentyabr 2020-ci il tarixinədək təkrar bazarda səhm və istiqrazlarla əqdlər, o cümlədən repo əməliyyatlarının qeydiyyatı üzrə tariflər tutmadı

Bakı Fond Birjası 2021-ci il yanvarın 1-dək korporativ istiqrazlar üzrə listing tariflərini tutmadı

Kütləvi təklif üçün tələb olunan sənədlərin sayı minimuma endirildi.

Mənbə: <https://www.bfb.az/en/view-file/qiymetli-kagizlar-bazari-haqqinda-qanun.pdf>

Geniş balans potensialına malik güclü banklar pandemiyanın ilk aylarında korporativ kredit xətlərinin böyük həcmdə azaldılmasını təmin edə bilib. Kredit vermə qabiliyyətini artıran banklar digər banklara nisbətən daha çox kredit vermələrini artırdılar. Daha səxavətli zəmanət proqramları bankların daha zəif kredit standartları və daha yüksək kredit artımı barədə məlumat verməsi ilə əlaqələndirildi.

Bu cür proqramlardan bəhrələnən kiçik və orta sahibkarlar, xüsusən də pandemiyadan çox zərər çəkmiş sektorlardakı borclanmalarını genişləndirdilər.

Covid-19 və onunla əlaqəli sağlamlıq tədbirləri iqtisadi fəaliyyətin qəfil dayanmasına səbəb oldu, pul, fiskal və prudensial orqanların sürətli və güclü reaksiyasını tələb etdi. Əsas ictimai məqsəd real iqtisadiyyata, xüsusilə də bank kreditlərinə davamlı kredit axınını təmin etmək idi.

Bu xüsusiyyət, Covid-19 siyasət tədbirlərinin iki əsas mexanizm vasitəsilə bank krediti axınını necə dəstəklədiyini müzakirə edir:

1. bankların kredit vermə qabiliyyətini artırmaqla
2. bankları kredit verməyə təşviq etməklə.

Bu tədbirlər birbaşa bankları və onların borcalanlarını hədəfə alıb. Məsələn,

bankların kapitalının qorunması və zərərlərin uçotunda çevikliyin təşviq edilməsi hesabına balans potensialı gücləndirilmişdir. Bu cür prudensial tədbirlər həm də kreditləşmə üçün mühüm təməl olan bankların dayanıqlığını dəstəkləməyə çalışırdı. Öz növbəsində, kredit zəmanət proqramları və kredit proqramlarının maliyyələşdirilməsi kimi fiskal və monetar tədbirlər bankların risklərini və ya maliyyələşdirmə xərclərini azaltmaqla kredit vermək üçün stimulları artırdı.

Hər iki mexanizm bank kreditini dəstəklədi. Bank kreditləşməsinin ilkin artımı əvvəllər mövcud olan kredit xətlərinin azaldılmasını əks etdirirdi və geniş balans imkanları sayəsində mümkün olmuşdur. Daha sonra, kapitalın qorunması tədbirləri və təminatları 2020-ci ilin ikinci yarısında və 2021-ci ilə qədər kreditləşməni daha da dəstəklədiyi ortaya çıxdı. Xüsusilə, kredit imkanlarını artıran banklar digər banklara nisbətən kreditləşmələrini daha çox artırdılar. Daha səxavətli zəmanət proqramları, xüsusilə Coviddən ağır zərbə alan sektorlarda KOM-lara verilən kreditlərin daha böyük artımı ilə əlaqələndirildi.

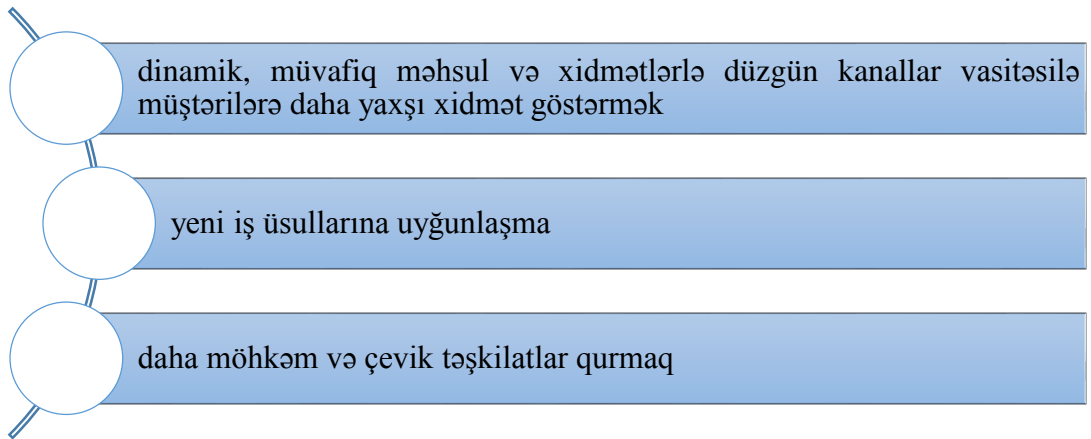
COVID-19 pandemiyasına cavab vermək üçün ilkin böhran tədbirləri yavaş-yavaş yüngülləşməyə başladığına görə maliyyə institutları son aylarda əməliyyatlarını necə uyğunlaşdırdıqlarından öyrəndikləri dərsləri araşdırmağa başlayırlar. Bir çox bank işçisi, ticarətdən tutmuş maliyyə məsləhəti xidmətlərinə qədər kritik biznes fəaliyyətlərini dəstəkləyən texnologiya ilə kilidləmə zamanı evdən işləməkdə uğur qazandı. Bundan əlavə, bank sənayesi böyük kredit boşluğunu doldurmağa davam edir: dözümlülük təklif edir və müştərilərə kredit imkanlarına daha geniş çıxış imkanı verir. Bank sektoru da müxtəlif hökumətlərin fiskal paketlərinin paylanmasında mühüm rol oynamışdır.

Pandemiya dövründə banklar müştərilərini dəstəkləmək və kapitalın tükənməsinə səbəb olacaq problemlə kreditlərin artması ilə bağlı artan narahatlıqlar arasında artan gərginlik yaşamışlar. Belə ki, ABŞ-ın üç böyük bankı 2020-ci ilin 2-ci rübündə kredit itkiləri üçün ehtiyatlara cəmi 25 milyard dollar ayırdıqlarını bildirdi.

COVID-19 pandemiyasının birbaşa təhlükəsi və davam edən təsirlərindən kənara çıxmaq çətindir. Bununla belə, bankların bərpanın formalaşmasında

əhəmiyyətli rol oynamağa davam etmələri və müştərilərinə maliyyə təhlükəsizliyini və biznes sağlamlığını bərpa etməkdə kömək etmək lazımdır. Bu, banklardan öz müştərilərinin ehtiyaclarını həqiqətən dərk etməyə və buna paralel olaraq ən yaxşı səmərəliliyi və dayanıqlılıq tədbirlərini təmin etmək üçün əməliyyat modellərini uyğunlaşdırmağa, bərpa zamanı onlara kömək etməyə diqqət yetirməyi tələb edəcək. İrəliyə nəzər salsaq, sektoru yenidən formalaşdıracaq və daha güclü bərpaya dəstək verəcək üç diqqət sahəsi var:

Sxem 7: Bank sektorunun dəstəkverəcək sahələri



Mənbə: <https://uploads.cbar.az/assets/957d0df1aa31978941ddb7043.pdf>

Müştərilərə və bizneslərə COVID-19-un iqtisadi təsirindən sağalmağa kömək etmək, onların diqqətini məhsuldar iqtisadi fəaliyyətə yönəltmək deməkdir. Bankçılıq bu fəaliyyətin qüsursuz təminatçısı olmalıdır. Bu, müştərilərə və bizneslərə maliyyə ehtiyaclarını düzgün şəkildə idarə etmək imkanı vermək deməkdir. COVID-19-dan sonra filial və ofislərin bağlanması hesabların açılmasından ipoteka müraciətlərinə qədər rəqəmsal xidmətlərə keçidi məcbur etdi. Fiziki imza tələb edən proseslər indi rəqəmsal imzalamağa imkan verir. Əsas odur ki, müştərilər bu dəyişikliklərə yaxşı uyğunlaşdılar.

Rəqəmsal bankçılığın qəbulunu sürətləndirmək və davam etdirmək üçün iki mülahizə var. Biri müştəri təcrübəsi və insanların qarşılıqlı əlaqəsi üçün ehtiyac (və ya istək), digəri rəqəmsal giriş və savaddır.

Ən son istehlakçı maliyyə araşdırmalarında vurğulanır ki, tam rəqəmsal dünyada istehlakçılarla həqiqətən əlaqə qurmaq və onların etibarını qazanmaq üçün banklar indi bütün əlaqəli ekosistem təcrübələrini və dəyər təkliflərini qurmuş

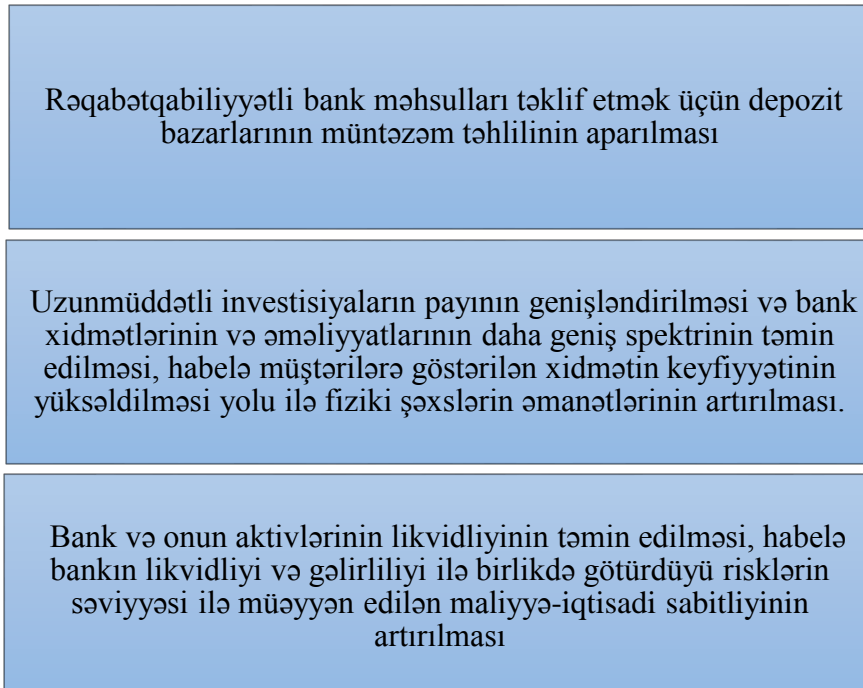
onlayn e-ticarət nəhənglərinin təkamülünə kölgə salmalıdırlar. Bunu yaratmaq üçün

banklar öz müştərilərinin kontekstini və ehtiyaclarını mükəmməl başa düşməlidirlər.

Bankların bu böhran zamanı uyğunlaşmaq, sistematik şəkildə müvafiq məlumatları toplamaq və əlaqəli təcrübələr yaratmaq üçün rəqəmsal imkanlarını artırdıqları üçün indi fürsət var. Bu, bütün kanallar vasitəsilə daha fərdi və intuitiv əlaqə təmin edəcək. Bununla belə, insan elementi hələ də vacibdir. Müştəri araşdırmaları göstərir ki, empatiya və anlayış müştərilərlə bütün qarşılıqlı əlaqələrə daxil edilməlidir. Bu narahatlıq daha çox onların təmas nöqtəsinin ekran və ya insan olması deyil, bankın onların şəxsi vəziyyətini başa düşdüyünü və rəftarında “insan” olduğunu hiss edib etməməsi ilə bağlıdır.

Postkoronavirus dövründə səmərəli fəaliyyətini təmin etmək və məqsədlərinə çatmaq üçün kommərsiya bankları depozit siyasətinə yenidən baxmalı, o cümlədən aşağıdakı istiqamətlərdə fəaliyyət göstərməlidir:

Sxem 8: Covid-19 dövründə kommərsiya banklarının fəaliyyət istiqamətləri



Mənbə: <https://www.cbar.az/page-195/market-actors>

Bank sektorunun aktiv inkişafı və bazarda rəqabətin artması təkcə məhsul və ya xidmətlərin deyil, həm də mövcud müştəri bazası və potensial müştərilərlə

ünsiyyət üsullarının təkmilləşdirilməsinə kömək edir. Axı, uğurlu biznesin açarı müştəri loyallığıdır. Bu məqsədə çatmaq üçün məhz pandemiya zamanı kommersiya bankları və bizneslər son istifadəçi dəstəyinə diqqət yetirirlər. Müştərinin gözləntilərinə uyğunluq uğurlu qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın açarına çevrilə bilər

ki, nəticədə bankın fəaliyyəti məhz buna yönəlir.

Beləliklə, kommersiya bankının səmərəliliyi təkcə onun fəaliyyətinin nəticələrində deyil, həm də onun həyata keçirilməsi prosesinə effektiv idarəetmə və nəzarət sistemindən ibarətdir, lakin dövlət dəstəyi heç də az əhəmiyyət kəsb etmir ki, bu da əsas amildir.

Pandemiya dövründə likvidliyi təmin etmək üçün kommersiya bankı müştərilərə cari hesablarına xidmət göstərilməsi üçün elə şərtlər təklif edə bilər ki, onlar banka heç bir tələb irəli sürməsin. Bu şərtlərdən biri bank rəhbərliyinin və ya likvidlik üzrə menecerinin müştərinin cari hesabdakı nağd pul qalıqlarına faiz dərəcəsinin artırılması təklifi olacaq.

Belə bir ödənişi artırmaqla kommersiya bankı müştəriləri cari hesabında pul saxlamağa təşviq edəcək. Baxmayaraq ki, şirkət ödənişlərini əhəmiyyətli dərəcədə azalda bilməz, çünki bu, onun maliyyə fəaliyyəti üçün mənfi nəticələrə səbəb ola bilər.

Müştərinin cari hesabındakı daxilolmaların neçə faizinin gecikdiriləcəyini hesablamaq üçün bu hesab üzrə debet dövriyyəsini təhlil etmək lazımdır.

Bunlara müəyyən edilmiş müddətdə vəsaitlərinin dövriyyəsinə təsir göstərməyəcək köçürmələr daxildir (<https://www.stat.gov.az/source/labour/>).

Belə ki, mənfəətdən, vergilərdən və digər icbari ödənişlərdən tutulmalar mövcud qanunvericiliklə və müəssisənin nizamnaməsi ilə müəyyən edilmiş mümkün olan son gündə ödənilə bilər. Kommersiya banklarının Covid-19 böhranından çıxması üçün hər bir bank öz fəaliyyət strategiyasını və taktikasını iqtisadiyyatda baş verən dəyişiklikləri nəzərə almaqla nəzərdən keçirməli, əsassız risklərdən imtina etməlidir. Kredit siyasəti, təsisçilərinə güzəştli kreditlərin verilməsi, bankın və kadrların idarə edilməsinin peşəkarlığının artırılması kimi

tədbirlər ön plana çəkilməlidir. Müştərilərə göstərilən xidmətlərin sayını artırmaq ən vacib tədbirlərdən biridir. İnkişafın təkmilləşdirilməsi istiqamətlərindən biri də, odur ki, peşəkar səviyyədə inkişaf etmiş banklar artıq 100 və daha çox xidmət növü təqdim edir ki, bu da onlara bank bazarında rəqabətə daha yaxşı uyğunlaşmaq imkanı verir. Kommersiya banklarının çöküşün qarşısını almaq üçün maliyyə çətinlikləri barədə Mərkəzi Banka əvvəlcədən məcburi məlumat verməsini praktikada tətbiq etmək məqsədəuyğun olardı.

Bankın nizamnamə kapitalını, ehtiyat və sığorta fondlarını artırmaq, risk dərəcəsi yüksək olan kredit əməliyyatları üçün kifayət qədər vəsait yaratmaq, kreditlərin qaytarılması ilə bağlı məsələlərə ilkin məhkəməyə qədər və məhkəmə qaydasında baxılması üçün aydın və sadələşdirilmiş prosedura ehtiyacımız var.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqat işinin nəticəsi kommersioniya banklarının COVID-19 pandemiyası səbəbindən yaranan böhrana müqavimətinə təsirini qiymətləndirməyə imkan verir.

Ölkənin iqtisadi inkişafı bankların icra hakimiyyəti orqanları ilə münasibətindən asılıdır. Dövlət kommersioniya banklarına ölkə iqtisadiyyatının əsas hissəsi kimi yanaşmalı, onların problemlərinin həllinə kömək etməlidir. Deməli, kommersioniya banklarının və icra hakimiyyəti orqanlarının əsas məqsədi ölkə iqtisadiyyatının inkişafına və müvafiq olaraq bank sisteminin dayanıqlığının artırılmasına yönəlməlidir.

Bank sektorunda bərabər rəqabətin formalaşması, kommersioniya banklarının sabitliyi problemi ölkənin sosial-iqtisadi xüsusiyyətləri və bankların iqtisadiyyatın inkişafında iştirak dərəcəsi ilə bağlı problemdir. Bank bazarı rəqabəti qoruyub saxlamalıdır. Rəqabətli bank mühitinin inkişafı üçün ölkədəki kommersioniya banklarının rüblük balans və maliyyə nəticələrini, habelə kapitalın adekvatlıq əmsalı, kredit portfelinin keyfiyyəti və şübhəli aktivlər üzrə ehtiyatların məbləği kimi göstəriciləri dərc etmək lazımdır.

Tədqiqat zamanı aşağıdakı nəticələr əldə olunmuşdur:

- Bir çox rayonlarda külli miqdarda borc toplayan müəssisələrin müflis olması səbəbindən iqtisadiyyatın real sektorunun kreditləşməsi zəifdir.

- Ödənişsizliyin artması, zərərlə işləyən müəssisələrin sayının artması bankların normal fəaliyyətinə mane olan əsas səbəbdir ki, bu da bankın dayanıqlığının azalmasına gətirib çıxarır.

- Rəqəmsallaşma, proseslərin optimallaşdırılması, çarpaz satış və yeni məhsulların inkişafı 2022-ci ildə banklar üçün əsas prioritetlərdən biri olmuşdur.

- AR bank-maliyyə sistemində islahatların aparılması və möhkəmləndirilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər bankların kapitallaşma səviyyəsinin yüksəlməsinə, iqtisadiyyatın kreditləşdirilməsi

miqyasının artmasına, bank fəaliyyətinin spektrinin genişlənməsinə şərait yaratmışdır.

- Real sektorda maliyyə imkanlarına çıxışı genişləndirmək üçün Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı ilə 200 milyon ABŞ dolları məbləğində Çərçivə Sazişi imzalanmışdır.

- Kommersiya banklarının ödəniş sistemindəki rolu onların valyuta distribyutoru (kağız pul və sikkə) və tələb olunan depozitlərin istehsalçısı və xidmətçisi kimi iki rolundan irəli gəlir. Valyuta və tələb olunan depozitlər cəmiyyətin əsas ödəniş vasitəsi və mübadilə vasitəsidir və pul kütləsinin əsas komponentləridir.

- Kommersiya bankları mərkəzi bankı milyonlarla pul istifadəçisi ilə əlaqələndirir. Bu əlaqə kommersiya banklarının pul siyasətindəki roluna görə mərkəzi yer tutduğunu əks etdirir. Mərkəzi bank bu fəaliyyəti dəstəkləmək üçün mövcud olan pula nəzarət etməklə iqtisadi fəaliyyəti sabitləşdirməyə çalışır.

Koronavirusun yayılması şəraitində əlverişli rəqabətli bank mühitinin yaradılması üçün aşağıdakı məsələləri nəzərdən keçirmək və həll etmək təklif edilir:

1. Pandemiya nəticəsində Azərbaycanda kommersiya banklarına dəymiş zərərin qarşısının alınması məqsədi ilə lazımi tədbirlərin görülməsi. Bu məqsədlə dövlət proqramlarının təşkili məqsəduyğundur.
2. Koronavirusun kommersiya banklarına vurduğu zərərin təhlili. Bununla bankların kapitalını qorumaqla və zərərlərin uçotunda çevikliyi təşviq etməklə onların kredit vermə qabiliyyətinin güclənməsinə nail olmaq olar.
3. Postpandemiya dövründə Azərbaycanda kommersiya banklarının fəaliyyətinin əsas istiqamətlərinin qiymətləndirilməsi. Bu məqsədlə bazar intizamını təmin etmək, bank sisteminin bütün iştirakçıları üçün bərabər rəqabət prinsiplərinə riayət etmək olar.
4. Postpandemiya dövründə Azərbaycanda kommersiya banklarının inkişafının təkmilləşdirilməsi. Bank kadrlarının peşəkarlaşdırılması və kadrların yenidən hazırlanması məsələlərinin həlli də bankların inkişafına təsir edən məqamlardır.

Azərbaycanın kommersiya bankları indi daha böyük kapital buferləri və likvidlik sayəsində 2008-ci il qlobal maliyyə böhranından əvvəlkindən daha davamlıdır. Bu o deməkdir ki, bank sektorunun yaratdığı maliyyə sabitliyi riskləri xeyli aşağıdır.

Bununla belə, AMB-1 banklardakı vəziyyətin dinamikasını diqqətlə izləməlidir. Bu hədsiz çətin dövrdə pul və maliyyə sabitliyini qorumaq üçün banklarla sıx əməkdaşlıq etməlidirlər. Əsas məqsəd kommersiya banklarının sağlamlığını və maliyyə sektorunda ümumi şəffaflığı qorumaq olmalıdır.

Sonda onu qeyd etmək olar ki, kommersiya banklarının gələcək inkişaf perspektivləri bilavasitə ölkə iqtisadiyyatının inkişafı ilə bağlıdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikası “Banklar və bank fəaliyyəti haqqında” qanun, 2019
2. Abdullayev Pərviz (2018) UNEC – SABAH, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti. “Kommersiya-banklarının aktiv əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri”. Sabah, 276 s.
3. Ələkbərov Ə.H., Vəliyev M.Ə., (2018), “Menecment”, Bakı, 342 s.
4. Hüseynov M., (2017), “Maliyyə, pul tədavülü və kredit”, müh. Bakı, 345 s.
5. Məmmədov Ş.B., (2019), “Kommersiya banklarının kredit bazarında riskli əməliyyatlarının təhlili”, Sabah, 53 s.

Rus dilində

6. Алиев С.А., Аббасов А.М., Мамедов З.Ф., (2019), “Цифровизация банковского сектора”, новые вызовы и перспективы //Экономика и управление. № 6; с.81-89.
7. Артамонова Ю.С., (2016); “Повышение эффективности формирования ресурсов коммерческих банков России”// Современные научные исследования и инновации; с.153
8. Аббасбейли М.А., Валиев Э.Н., Мамедов З.Ф., Вейсов Е.Н. (2020) “Банковский сектор Азербайджана: новые тренды и перспективы”// Экономика и управление, с. 775—783.

9. Маркова О.М., (2021) “Организация деятельности коммерческого банка”; Магистратура. Учебник, 1595 стр.

10. Лаврушин О.И., (2011), “Банковское дело: учеб. для студентов вузов, обуч. по эконом. спец.”/ Москва: КноРус, 768 с.

11. Жигаева Л., Александровна И.Я., Абрамовских Л., Осколкова Н., Черкасова Ю.И., (2021), “Организация деятельности коммерческого банка”, 292 стр.

12. Жарковская Е.П., (2020), “Финансовый анализ деятельности коммерческого банка”; 334 стр.

13. Жукова Е.Ф. (2011) “Эриашвили, Банковское дело”; учебник/М 87 с.

14. Юрий Николаевич Юденков, Роман Викторович Пашков, (2019), “Организация кредитного процесса в коммерческом банке”; Том 3, 267 стр.

15. Коробовой Г.Г., (2011), “Банковское дело”; Учеб.для вузов / М.: Магистр, 592 с.

16. Валиев Э.Н., Мамедов З.Ф., Вейсов Е.Н. (2020) “Современные особенности развития банковского сектора Азербайджана”// Экономические науки, с.13-16.

17. Мамедов З.Ф. (2021). “Глобальные вызовы для перехода к «безналичной экономике»”// Информация и инновации, с.18—22.

18. Перевертайло Н.В. (2016), “Инструменты и методы повышения эффективности деятельности контакт-центра в структуре коммерческого банка” //Вопросы экономики и управления. С.159–162

İngilis dilində

19. Amalendu Ghosh, (2017) “Managing Risks in Commercial and Retail Banking”, 2 January, 414 p.

20. Hendrickson Jill M.(2019); “Regulation and Instability in U.S.Commercial Banking A History of Crises”, 212 p.

21. Duncan Knowles, (2021), “Banking Matters:An essential guide to commercial banking in an age of disruption Paperback”; March 16, 367 p.

22. James Kolari W., Benton Gup E.; (2018),“Commercial Banking: The Management of Risk 3rd Edition”, 124 p.

İnternet resursları

23. <https://www.cbar.az/law-28/regulations-on-calculation-of-bank-capital-and-its-adequacy>

24. <https://www.kapitalbank.az/online-cash-credit/cash-loan>

25. <https://www.cbar.az/law-1/the-law-on-banks>

26. <https://www.cbar.az/page-67/financial-literacy>

27. <https://abb-bank.az/az/ferdi/elektron-xidmetler/>

28. <https://www.yelo.az/az/individuals/loans/>

29. <https://report.az/maliyye-xeberleri/azerbaycanda-bank-kreditleri>

30. <https://report.az/maliyye-xeberleri/azerbaycanda-kommersiya-banklarinin-funksiyalari>

31. <https://www2.deloitte.com/az/az/kredit.html>

32. <https://www2.deloitte.com/az/az/footerlinks/contact-us.html>

33. <https://www.stat.gov.az/source/labour/>

34. <https://www.cbar.az/page-40/statistical-bulletin>

35. https://atb.az/personal_elservices/kredit-ve-kart-odenisleri

36. <https://www.accessbank.az/az/our-bank/news/>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Maliyyə bazarlarının iştirakçıları haqqında ümumi məlumat.....	49
Cədvəl 2: Koronavirus və postkoronavirus dövründə bank sektorunun icmal balansı (mln. Manatla, 2020-2021).....	50
Cədvəl 3: Azərbaycanda bankların nizamnamə kapitalına görə renkinqi (12.03.2021).....	51

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Kapitalın strukturu.....	17
Sxem 2: COVID-19-un (Koronavirus) Bank sisteminə təsiri.....	35
Sxem 3: Pandemiyanın maliyyə sektoruna təsiri istiqamətləri.....	53
Sxem 4: Nağdsız ödənişlərin stimullaşdırılması və xərclərin azaldılması tədbirləri.....	63
Sxem 5: Kapital bazarı iştirakçılarına tənzimləyici tətillər.....	64
Sxem 6: Qiymətli kağızlar bazarı iştirakçılarına güzəştlərin verilməsi.....	65
Sxem 7: Bank sektorunun dəstəkverəcək sahələri.....	67
Sxem 8: Covid-19 dövründə kommersiya banklarının fəaliyyət istiqamətləri.....	68

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Bankların aktiv əməliyyatları.....	16
Şəkil 2: Kommersiya banklarının funksiyaları.....	29
Şəkil 3: Dövlət və özəl banklarda kredit qoyuluşu (mln.manat)(2018-2020-ci illərdə).....	36
Şəkil 4: Kredit qoyuluşunun dinamikası, %-lə (müddət üzrə).....	37
Şəkil 5: Bank kreditlərinin həcmi, mln. manat.....	39
Şəkil 6: Azərbaycan Mərkəzi Bankının nəticələri.....	44

